

STRATEJİK BAKIŞ

AREL USAM | E-Dergi OCAK 2021

ISSN: 2822-3845

CİLT:1 | SAYI: 3

ABD SEÇİM SİSTEMİ VE 2020 BAŞKANLIK SEÇİMLERİ

İsmail Hakkı ELÇİ

FINANSAL
KÜRESELLEŞME ALTINDA
TÜRKİYE EKONOMİSİ

Murat AKKAYA

COVID-19
MÜCADELESİNDE AŞI İLE
İLGİLİ GELİŞMELER

Erdoğan MERT

TARİHTEN BUGÜNE
DAĞLIK KARABAĞ PROBLEMİ

Yunus KARAAĞAÇ

LİBYA'DAKİ GÜNCEL
GELİŞMELER

Devrim TAŞKIRAN

BIDEN DÖNEMİ
ABD-RUSYA İLİŞKİLERİ

Fatma Aslı KELKİTLİ

SAYGIDEĞER OKURLARIMIZ...

Dünyanın ve Türkiye'nin gündemindeki konular, küresel salgından çevreye, ekonomik ve finansal krizlerden savaşlara uzanarak geniş bir yelpaze oluşturur. Bununla birlikte ABD başkanlık seçimleri Türkiye'de ve diğer ülkelerde her zaman ilgi çeker. Stratik Bakış da genel eğilime uyarak 3. sayısına ABD seçimleri hakkında iki makale ile başladı. İsmail Hakkı Elçi, ABD seçim sistemini ana esasları ile inceleyip 3 Kasım seçim sonuçlarını analiz ederken; Aslı Kelkitli, Biden döneminde ABD-Rusya ilişkilerinin muhtemel seyrini, tarihsel bağlamı da dahil ederek, mercek altına alıyor. Sunuş yazısını kaleme aldığımız 6 Ocak gününün geç saatlerinde ABD'de Trump yanlılarının Ordunun müdahale söylentileri ve eski savunma bakanlarının ortak açıklamaları sonrası Kongre'yi işgali dünya siyasi tarihinde yer bulacak gelişmeler olarak öne çıktı. ABD siyasi sisteminin karşılaştığı bu istisna gelişmenin analizi sonraki sayımızda yer bulacak.

Türkiye'de geçtiğimiz Ekim ve Kasım aylarında gündemin öndeki konularından birisi Azerbaycan-Ermenistan savaşıydı. Azerbaycan 1994'de işgal edilen topraklarının büyük bölümünü 26 yıl sonra kurtarabildi. "Tarihten Bugüne Dağlık Karabağ Problemi" isimli makalede sorunun temel nedenleri ile 2020 Eylül sonunda başlayan savaşın icrası ve sonuçları tartışılıyor.

Libya'daki iç savaş Libya halkı için yıkıcı ve onarılması güç sonuçlar yaratmaya devam ederken bölgesel istikrarsızlıkları artırıyor ve devletler arası sıcak çatışmayı tetikleme riskini taşıyor. Türkiye, Libya'da savaşan taraflardan biriyle siyasi ve askeri ilişkisinden dolayı risk ve tehlike algısı yüksek ülkelerin başında geliyor ve bu nedenle Libya'daki siyasi ve askeri gelişmelerin izlenmesi ve öngörüler yapılması gerekiyor. Bu bakış açısıyla, önceki sayıda olduğu üzere bu sayıda da Libya'daki güncel gelişmeler Devrim Taşkıran tarafından kaleme alındı. Libya kriziyle bağlantılı güncel bir gelişme ise AB'nin Aya İrini operasyonu idi. Cansel Sakal bu gelişmeyi, "Doğu Akdeniz'de Libya'ya Giden Türk Uruklu Ticaret Gemisinin Aya İrini Operasyonu Kapsamında Aranmasının Uluslararası Hukuk Açısından

Değerlendirilmesi" başlıklı makalede masaya yatırdı. Stratejik düzeyde ulusal güvenlik bağlamında yapılan analizlerde genellikle siyasi ve askeri boyutlar öne çıkarılır, diğer boyutlar ise realistlerin tanımlamasıyla "low politics" olarak geride kalır. Bu sayıda Murat Akkaya "Finansal Küreselleşme Altında Türkiye Ekonomi-Politiği" isimli makalesiyle yeni bir kapı açarak, ekonomik risklerin ve finansal kırılganlıkların siyasi ve askeri riskler kadar önemli olduğunu gösteriyor.

Kovid-19 salgınında vaka sayıları artarken ve virüsün mutasyonu konuşulurken insanlık çareyi yine bilim ve akıldan, aşından bekliyor. Sayının son makalesinde Erdoğan Mert, dünyada ve Türkiye'de aşı çalışmaları hakkında bilgi veriyor ve bilim insanlarının son yıllarda biriktirdikleri bilgi ve olağanüstü çalışma hızı ile üretilen aşılarla ve aşı adayları ile karşı karşıya olduğunu müjdeliyor. Yazarın, bunun bütün insanlığın başarısı olduğu ve sağlayacağı yararların da bütün insanlık tarafından adil şekilde paylaşılması gerektiği fikrine gönülden katılıyoruz.

Saygılarımla

Doç. Dr. Oktay Bingöl
Arel USAM Müdürü

İÇİNDEKİLER

16
TARİHTENBUGÜNE
DAĞLIK KARABAĞ
PROBLEMİ

44
COVID-19
MÜCADELESİNDE
AŞI İLE İLGİLİ
GELİŞMELER

38
FİNANSAL
KÜRESELLEŞME
ALTINDA TÜRKİYE
EKONOMİ

32
DOĞU AKDENİZ'DE
LİBYA'YA GİDEN TÜRK
UYRUKLU TİCARET
GEMİSİ

STRATEJİK BAKIŞ

Arel USAM Dergi

Cilt:1 Sayı:3

Yayın Tarihi: Şubat 2021

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ayşe Yiğit ŞAKAR

Doç. Dr. Nurdan ÇOLAKOĞLU

Prof. Dr. C. Uğur ÖZGÖKER

Doç. Dr. Oktay BİNGÖL

Dr.Öğr. Üyesi Aylin EERDOĞDU

Dr. Öğr. Üyesi Doğan Ş. POLAT

Editör ve Sorumlu Müdür

Dr. Öğr. Üyesi

Ali Bilgin VARLIK

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Arel Medya Grup

Duygu DALKILIÇ

Katkıda Bulunanlar

İsmail Hakkı ELÇİ

Fatma Aslı KELKİTLİ

Devrim TAŞKIRAN

Cansel SAKAL

Murat AKKAYA

Erdoğan MERT

Yasal Uyarı:

Arel USAM Dergide yer alan

makaleler yazarların şahsi

görüşlerini içermekte olup, Arel

Üniversitesini, Arel USAM'ı ve

çalışanlarını bağlamaz.

Dergide yayınlanan makaleler her

hakkı mahfuz olup, eğitim ve

öğretim maksadıyla uygun atıf/

gönderme kuralları

çerçevesinde kullanılabilir.

**AREL
USAM**
ULUSLARARASI STRATEJİK ARAŞTIRMALAR
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN: 2822-3845

ABD SEÇİM SİSTEMİ VE 2020 BAŞKANLIK SEÇİMLERİ

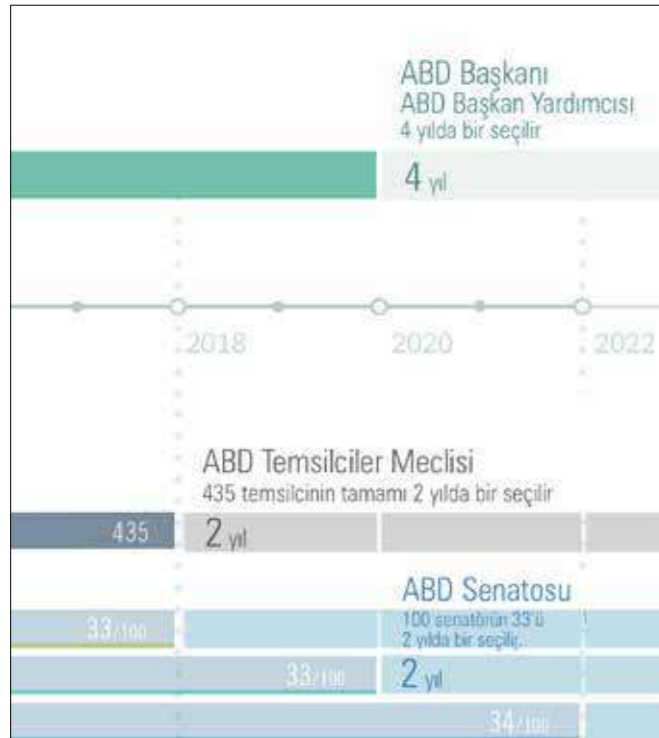
İsmail Hakkı ELÇİ

Doktora Öğrencisi, İstanbul Arel Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Seçimle İş Başına Gelen Federal Yetkililer ve Seçilme Şartları

Kaynak: <https://tr.usembassy.gov/tr/abd-baskanlik-secimleri-2020/>

Federal Seçim Süreleri

Kaynak: <https://tr.usembassy.gov/tr/abd-baskanlik-secimleri-2020/>

ABD Seçim Sistemi

ABD seçim sistemi karmaşık bir sisteme dayanır. Bu karmaşıklıkta her eyaletin kendi anayasasının olması ve bu anayasa farklılıklarından doğan farklı seçim sistemine sahip uygulamaları rol oynar. Karmaşıklığın önlenmesi ve konunun anlaşılır kılınması için ABD seçim sisteminin soru-cevap ve maddeler halinde ele alınması daha isabetli olur. ABD seçim sisteminin genel özelliklerine bakıldığında (US Embassy in Ankara, 2020);

Kimler Oy Verebilir?

ABD anayasasına göre; 18 yaş üstündeki bütün vatandaşlar federal (ulusal), eyalet ve yerel düzeydeki seçimlerde oy kullanabilir.

ABD'de Hangi Devlet Yetkilileri Seçimle İş Başına Gelir?

Başkan, Başkan Yardımcısı, ve Kongre üyeleri (435 üyeli Temsilciler Meclisi ve 100 üyeli Senato'dan oluşur) seçimle iş başına gelen devlet yetkilileridir.

Federal Seçimlerde Kimler Aday Olabilir ya da Hangi Şartları Taşımaları Zorunludur?

Başkan Adayı Olmak İçin Gereken Şartlar:

Doğuştan ABD vatandaşı olması, 35 yaşını doldurmuş olması ve 14 yıldır ABD'de ikamet ediyor olması şartları aranır.

Başkan Yardımcısı: Başkan seçilme şartları yardımcı için de geçerlidir. Bunlara ek olarak Başkan Yardımcısı adayının Başkan Adayı ile aynı eyalette ikamet etmiyor olması şartı da aranır.

Kongre Üyeleri: Temsilciler Meclisi adaylarının en az 25 yaşında olmak, 7 yıldır ABD vatandaşı olmak ve seçilmek için adaylığını koyduğu eyalette ikamet ediyor olmak şartları aranır. Senato üyeliği için ise; 30 yaşında olmak, 9 yıldır ABD vatandaşı olmak ve senatörü olacağı eyalette resmi olarak ikamet ediyor olmak şartları aranır.

Seçimler Ne Zaman Yapılır?

Seçimler ABD'de siyasi bir gelenek olarak sonu çift rakamla biten yıllarda yapılır. 4 yılda bir yapılan seçimler Kasım ayının ilk pazartesi gününü takip eden Salı günü gerçekleştirilir. 4 yılda bir başkan seçilirken Temsilciler Meclisi üyeleri iki yılda bir seçilir. Görev süresi 6 yıl olan Senato üyeliği için ise iki yılda bir seçim yapılırken bu seçimlerde Senato'nun üçte biri değişir.

Bir Kişi Kaç Kez Başkanlık Yapabilir?

ABD anayasasında 1951'de yapılan değişiklikle

ABD Kongre Salonu

Kaynak: <https://www.aa.com.tr>

aynı kişinin iki defadan fazla başkanlık yapması engellenmiştir.

Kongre'ye Her Eyalet Kaç Temsilci Gönderir?

ABD Kongresi iki meclisten oluşur. Temsilciler Meclisi 435 üyeden oluşup; her eyalet nüfus oranına göre temsilci gönderirken; Senato 100 üyeli olup; her eyalet eşit sayıda yani 2 üye gönderir.

ABD Seçimlerinde Kaç Parti Yarışa Katılır?

ABD'de 1852'den beri seçilen her Başkan ya Demokrat Parti ya da Cumhuriyetçi Parti'dendir. İstisnalar olmakla beraber bu iki parti Başkanlık koltuğunu, Kongre üyeliklerini, valilikleri ve eyalet meclislerini kontrol ederler. Eyalet valiliklerinde bu iki partiden olmayan adayların seçilmesi nadir görülen bir durumdur.

Bu durum ABD Anayasasının partileri yasaklamasından dolayı değil ABD seçim sisteminin "tek türlü çoğunluk sistemine" dayanıyor olmasından ileri gelmektedir. Atılan oyların çoğunluğundan azını almış olsalar bile en çok oyu alan adayın kazandığı bu sistemde, küçük partiler mecliste yer bulmakta zorlanıyorlar. Bir partinin aldığı oyun oranına göre seçildiği ülkelerde küçük partilerin meclise girmesini sağlayan seçilme imkanı bu sistemde yoktur. Küçük partiler ve adayları ya da bağımsızlar seçimlere girmekle beraber seçilme şansları çok azdır.

Başkan Adayları Nasıl Seçilir?

ABD Başkanlık seçimleri yarışı, yapılacak yılın ilk aylarından yani Ocak ve Şubat ayından itibaren başlar. Başkanlık seçimlerinin ilk aşaması olan ön seçim ya da parti toplantıları bu aylardan itibaren başlar. Her eyaletin parti yönetimi ön seçim mi yoksa parti toplantısı mı yapılacağı konusuna kendisi karar verir. Bazı eyaletler her ikisini gerçekleştirir. Örneğin Nebraska ve Alaska eyaletlerinde Cumhuriyetçi Parti ön seçim yaparken; Demokrat Parti parti toplantısı düzenler. Ön seçimler açık ya da kapalı yapılabiliyor. Kapalı seçimler ve parti toplantılarında partinin kayıtlı üyeleri oy verebilirken; açık seçimlerde seçmen kaydı olan herkes oy kullanabiliyor. Parti toplantıları ve ön seçimler yoluyla kendilerini en iyi temsil edecek başkan adayını seçerler. Caucus ve Primary denilen bu süreç bittikten sonra ulusal bir kongre ile belirlenen başkan adayını temmuz ve ağustos itibarı ile parti kongreleri düzenleyip adaylarını ve başkan yardımcısını tanıtmaya başlar.

ABD Kongresi Seçimlerini Kazanmak İçin Kaç Oy Gereklidir?

Bir seçim bölgesinde oyların çoğunluğunu alan parti seçimi kazanır. Tek üyeli bölge sistemi ya da tek türlü çoğunluk sistemi denilen bu sistemde; oransal sistemlerden farklı olarak partiler aldıkları oy oranlarına göre temsilci kazanmazlar.

ABD'nin 45. Başkanı Donald Trump

Kaynak: <https://www.npr.org>

ABD'nin 46. Başkanı Joe Biden

(ABD Başkanı Barack Obama, yardımcısı Joe Biden'a ülkenin en yüksek ödülü olan Devlet Başkanlığı Özgürlük Madalyası'nı verdi (2017).

Kaynak: <https://www.npr.org>

Bu sistemde hangi parti oyların çoğunluğunu alırsa meclise de sadece o temsilci gönderir. Kasımda yani seçim günü eyalet nüfusları aslında başkanı değil ABD başkanlık sisteminde "seçici kurul" denilen kongre üyelerini yani meclis üyelerini seçerler. Bu seçimlerde 435 Temsilciler Meclisi üyesi, 100 Senato üyesi ve eyalet hükümünde olmayan Columbia Bölgesi'nin 3 temsilcisi belirlenir. Toplamı 538 olan ve seçici kurulu oluşturan bu adaylar daha sonra yani Aralık'ta başkanı seçerler. 538 Kongre üyesinden 270'inin oyunu alan aday Başkan seçilmiş olur. Yeni başkan 20 Ocak günü ile beraber görevine resmi olarak başlar.

Seçimde En Çok Oyu Alan Aday mı Başkan Olur?

ABD başkanlık seçimleri nispi çoğunluk sistemine dayanmadığından ve eyaletler nüfus oranlarına göre aday çıkartıklarından her zaman fazla oyu alan aday kazanamıyor. Nitekim bu durumu 2016 seçimlerinde Hilary Clinton ile Donald Trump arasındaki seçimde gördük. Daha fazla oy alan Clinton değil; daha az oy alan Trump kazandı. Deyim yerindeyse "kazanan hepsini alır" sistemi de denilen ABD seçim sisteminde örneğin bir adayın 55 delege çıkararak California'da rakibini çok az bir oyla geçmesi durumunda 55 delegenin tamamını kazanır. Seçici kurulun da bu delegelerden oluşması ve seçici kurulun başkanı seçmesi her zaman en çok oyu alan adayın kazanamaması anlamına gelir.

3 Kasım 2020 ABD Seçimlerinin Analizi

Bu sistem üzerine yapılan seçimlerin kazananı Joe Biden olmuş, Trump özellikle postayla kullanılan oylar üzerinden hile yapıldığını öne sürerek birçok eyalette oyları yeniden saydırmıştır. Her başkanlık seçimlerinde olduğu gibi Arizona, Florida, Georgia, Iowa, Michigan, Minnesota, Nevada, New Hampshire, North Carolina, Ohio, Pensilvanya, Teksas ve Wisconsin gibi salıncak eyaletler olarak adlandırılan yerler üzerinden tartışmalar yapılmış; pandeminin etkisiyle postayla oy kullanma konusu da tartışmalara sebep olmuştur (BBC, 2020).

ABD başkanlık seçimleri her zaman bütün dünya tarafından yakından izlenmiştir. Ancak Kasım 2020'de yapılan seçim, koronavirüs pandemisinin uluslararası düzende yarattığı olumsuz etkilerin sebebiyle ayrı bir alanın oluşmasını sağlamıştır. Pandemi sebebiyle yaşanan ekonomik durgunluk, Dünya Sağlık Örgütü başta olmak üzere uluslararası örgütlerin salgında etkisiz kalmaları ve salgın süresince Amerikan liderliğinin gerilemeye

başlaması uluslararası düzenin sorgulanmasını beraberinde getirmiş, sadece dünyanın değil; Amerikan halkının da 2020 seçimiyle daha fazla alakadar olmasını beraberinde getirmiştir.

Seçimlerin analizi açısından Trump dönemi gelişmeleri kısaca incelendiğinde karşımıza Trump'ın dış politikada oluşturduğu farklı çizgi ve iç politikayı etkileyen pandemi ve George Floyd'un öldürülmesi sonrası meydana gelen olaylar çıkar.

Ortadoğu gibi bölgelerde asker bulundurmanın ve NATO gibi ittifaklarda üstlenilen askeri ve ekonomik yükün karşısında olan Trump bu yönüyle sadece Demokratların değil çoğu kez Cumhuriyetçilerin de tepkisini çekmiştir.

2016'da "Önce Amerika" sloganıyla başkanlığa gelen Trump, ABD'nin konvansiyonel olarak adlandırılan dış politika çizgisine şüphe ile yaklaşmış, bunun Amerika'nın çıkarına olmadığını savunmuştur. Başkan Barack Obama dönemi yapılan askeri ve ticari anlaşmalar başta olmak üzere çoğunun ABD lehine olmadığını ve ABD'nin bunlardan bir kazanç elde etmediğini ileri sürmüştür. Ortadoğu gibi bölgelerde asker bulundurmanın ve NATO gibi ittifaklarda üstlenilen askeri ve ekonomik yükün karşısında olan Trump bu yönüyle sadece Demokratların değil çoğu kez Cumhuriyetçilerin de tepkisini çekmiştir (Kanat ve Gültekin, 2020: 10). Öyle ki Başkanlık süresince bu politikalarını hayata geçirmeye çalışan Trump, bu politikayı uygulayacak dış politika kadrosunu bulmakta da zorlanmış. Geleneksel dış politika çizgisi dışındaki düşüncelerini uygulamak için çalıştığı dış politika uygulayıcılarına da dümeni tamamen teslim etmemiş, çoğu kez danışmadan dış politik gelişmelerle ilgili tek taraflı kararlarını sosyal medya yoluyla kendine has bir üslupla paylaşmış, kullandığı bu yeni yöntem ve üslupla da çokça eleştirilmiştir. Başkan Obama döneminde İran ile imzalanan anlaşmadan çekilme konusunda yaşanan tartışma, istifa ve yeni atamalar dış politikadaki kaosu açık bir şekilde göstermiştir. 2018'in başlarında Tillerson ve McMaster'ın yerine

Mike Pompeo ve John Bolton'u görevlendirmiştir. Daha sonra kendisi ile askeri meselelerde anlaşamayan Mattis de istifa ederek yönetimden ayrılmıştır (Wright, 2020).

Başkan Trump'ın döneminde düşündüğü dış politikanın uygulamadaki bazı yansımalarına bakıldığında; Kuzey Kore lideri Kim Jong-un ile görüşmesi, ABD büyükelçiliğini beklenmedik bir anda Kudüs'e taşıma kararı, İran nükleer anlaşmasından çekilmesi, Esed'in kimyasal silah kullanımına Twitter'dan tepki vermesi, çelik ve alüminyuma vergi koyması, Putin ile geliştirdiği yakın ilişkiler ve Çin ile ticaret savaşına girmesi, Grönland'ı satın alma fikri ve Suriye'den çekilme kararı gibi gelişmeler karşımıza çıkar ki verilen bu kararların çoğunda dış politika ekibiyle tam bir uzlaşma yakalayamamıştır (Kanat ve Gültekin, 2020: 15-18). İran nükleer anlaşması ve Suriye'den çekilme konusu başta olmak üzere çoğu mesele dış politikadaki kaosu ve strateji eksikliğini bütün dünyaya göstermiştir.

Trump'ın dış politikadaki ilk üç senesi bu şekilde kurumlararası kopukluk ve çelişkilerle geçerken 2019'un sonlarından itibaren Çin'de çıkmaya başlayan ve bütün dünyaya yayılmaya başlayan virüs tehdidi Trump'ın ilgisini dış politikadan iç politikaya çevirdi. Virüs tehdidinin ABD'ye ulaşması ve kısa bir süre sonrasında Floyd'un öldürülmesiyle başlayan huzursuzluk (BBC, Türkçe: 2020), Amerikan halkının da ilgisini Trump'ın bu iki krizle başa çıkma politikalarına yöneltti ve seçim sonuçlarına da büyük oranda Trump'ın bu iki krizi yönetme stratejisi ve başarısızlığı yansıdı.

Ülkelerin bir bir içe kapanmasının ekonomi üzerindeki baskısına ek olarak Trump'ın virüs üzerinden dünyanın diğer ekonomik devi olan Çin'e sert söylemlerde bulunması bu baskıyı daha da arttırdı. Trump virüsü "Çin virüsü" olarak adlandırıp bunun sebebinin Çin ve Çin ile anlaşan DSÖ'nün olduğunu ileri sürüyordu. DSÖ'ye finansal desteği askıya alan Trump; Çin'in de dünyaya verdiği zararın hesabını vereceğini söylüyordu (VOA News, 2020; The Guardian, 2020). Trump'ın pandemi konusundaki dış politik yaklaşımı, virüsün içte yayılıp ABD'yi virüsün yeni yayılım merkezi haline getirmesi ve Trump'ın ekonomik kaygılarla ülkede yeterli önlemleri almaması hem ABD'nin

dış liderliğinin hem de ABD halkı nezdinde virüse karşı iç politikasının eleştirilmesine sebep olmuştur. Trump'ın kaybetmesinde de dış politikadan çok pandeminin yönetilememesi büyük rol oynamış; Trump'ın seçim sürecindeki yeni vaatleri bozulan imajını kurtarmaya yetmemiştir. Her ne kadar Trump'ın kaybetmesinin sebepleri dönemde izlediği iç ve dış politik başarısızlıklarda yatıyorsa da yeni Başkan Biden'ın seçim stratejileri ve vaatleri de bu konuda birer etkindir.

Trump'ın rakibi Joe Biden; 36 yıllık senatörlük, sekiz yıllık başkan yardımcılığı ve Senato Dış İlişkiler Komitesi başkanlığı görevleriyle ABD politikasındaki deneyim rolüyle ön plana çıkıyor. Yaptığı görevler dolayısıyla fikirleri bilinen Joe Biden; liberal dünya düzeninin devam ettirilmesini, müttefiklerle olan ilişkilerin güçlendirilmesini ve ABD'nin uluslararası sistemdeki lider pozisyonunun sürdürülmesini savunuyor (Kanat ve Gültekin, 2020: 18).

Diplomasi ağırlıklı bir dış politika sürdürüleceğini söyleyen Biden ABD halkının korunması gerektiği söz konusu olduğunda güç kullanımına başvurulacağını ileri sürmüştür.

Biden seçim boyunca yaptığı konuşmalarda nasıl bir iç ve dış politika izleyeceği konusunda çeşitli ipuçları vermiştir. Trump'ın aksine Paris İklim Anlaşması'na destek vereceğini ve İran ile imzalanan nükleer anlaşmanın tekrar canlandırılacağını söylemiştir (The New York Times (a), 2020, CNBC, 2020). Koronavirüs ile mücadelede ABD'nin dünya ölçeğinde kontrolü ele alması gerektiğini ileri süren Biden, müttefikler ile olan işbirliğinin artırılacağını dillendirmiştir. Diplomasi ağırlıklı bir dış politika sürdürüleceğini söyleyen Biden ABD halkının korunması gerektiği söz konusu olduğunda güç kullanımına başvurulacağını ileri sürmüştür. Trump'ın tutarsız bir dış politika sürdürdüğünü, yapılan hataların tekrarlanmayacağını, iklim değişikliği, göç, nükleer silahların yaygınlaşmasının önlenmesi, terörizm ve siber savaş gibi sorunların müttefikler ile yapılacak işbirliği ile çözülebileceğini konuşmalarında sık sık

tekrarlamıştır (Wright, 2020). Bu yönüyle Obama dönemi politikalara bir geri dönüşün olacağı rahatlıkla tahmin edilebilir. İç politikaya yönelik yaptığı söylemlerde özellikle ekonomik güçlenmeyi ve salgınla mücadeleyi ön plana çıkarmıştır. Orta sınıfı güçlendirmeye yönelik politikalar izleyeceğini öne süren Biden; ücretlerin iyileştirileceğini, işsizliğin azaltılacağını, gelir adaletsizliğine yönelik vergi politikalarında değişikliğe gidileceğini ve ABD'ye yatırımların artması için ticari ortaklıkların geliştirileceğini söylemiştir. Salgınla daha etkin mücadele edilip; kapsamlı bir aşılama politikası ile ülkede normale dönüşü hızlandıracağını ileri sürmüştür (The New York Times (b), 2020).

Sonuç

Trump'ın ilk üç yılı iç politikaya odaklanmaktan çok dış politikaya odaklanmakla geçmiş, "önce Amerika" sloganıyla uyumlu bir şekilde geleneksel Amerikan dış politikası dışına çıkmaya çalışmıştır. Ekonomik ve ticari kazanç odaklı dış politika uygulamaları sadece muhalif Demokratların değil çoğu kez Cumhuriyetçi kanadın da tepkisine sebep olmuştur. Kendine has üslubu ve devlet geleneğinden uzak bir şekilde uluslararası düzeni etkileyen önemli konularda sosyal medyayı kullanması, ani kararları ve bu kararlardan geri adım atması sürdürdüğü dış politikanın eleştiri konusu olmasını beraberinde getirmiştir.

Trump'ın kaybetmesinde her ne kadar uluslararası alana ait kararları etkili olsa da asıl belirleyici faktör Amerikan vatandaşlarının durumu yani iç politika kararları etkili olmuştur. İlk üç yılı dış politika ağırlıklı geçen Trump, son dönemi ABD halkını çok olumsuz etkileyen virüs salgını mücadelesiyle geçmiştir. Günlük binlerce vaka ve ölümün görüldüğü ABD salgını yeni merkez olmuş, Trump salgını etkili bir şekilde yönetememiştir.

Salgınla beraber George Floyd'un öldürülmesi ve ülke çapında isyanların çıkması da Trump'ın seçimi etkileyen başarısızlıklarından biri olmuş, ülkede büyük bir çoğunluk oluşturan zenci vatandaşların desteğini kaybetmesini beraberinde getirmiştir. Trump'ın seçimi kaybetmesinde; Biden'ın vaat ve stratejilerinden çok Trump'ın geleneksel dış politika çizgisi dışındaki uygulamaları ve seçime yakın salgınla mücadeledeki başarısızlığı sebep olmuştur.

Kaynakça

BBC. (2020). *US Election 2020: Biden Certified Georgia Winner After Hand Recount*, <https://www.bbc.com/news/election-us-2020-55006188>, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

US Embassy in Ankara, (2020). *ABD'ye Bakış: Seçimler Kitapçığı*, <https://tr.usembassy.gov/tr/abd-baskanlik-secimleri-2020/>

Wright, T. (2020). "The Point of No Return: The 2020 Election and the Crisis of American Foreign Policy", <https://www.loewy.institute.org/publications/point-no-return-2020-election-andcrisis-american-foreign-policy> (Erişim tarihi: 10.12.2020).

Kanat, K. B. ve Gültekin, E. (2020). *2020 Abd Başkanlık Seçimi Adayların Dış Politika Tercihleri Trump Ve Biden, SETA Analiz, Sayı: 340.*

The Guardian, (2020). *Trump Sets Up Fight With Congress Over Plan To Cut Dues To WHO Immediately*, <https://www.theguardian.com/world/2020/sep/02/world-health-organization-trump-administration-us-who-dues>, (Erişim Tarihi: 10.12.2020).

VOA News, (2020). *Trump: 'I Beat This Crazy, Horrible China Virus'*, <https://www.voanews.com/2020-usa-votes/trump-i-beat-crazy-horrible-china-virus>, (Erişim Tarihi: 10.12.2020).

CNBC, (2020). *Biden Will Rejoin The Paris Climate Accord. Here's What Happens Next*, <https://www.cnn.com/2020/11/20/biden-to-rejoin-paris-climate-accord-heres-what-happens-next.html>, (Erişim Tarihi: 10.12.2020).

The New York Times, (2020a). *Assassination in Iran Threatens Fate of Nuclear Deal*, <https://www.nytimes.com/2020/11/28/world/middleeast/israel-iran-nuclear-deal.html>, (Erişim Tarihi: 10.12.2020).

The New York Times, (2020b). *Biden's Economic Team Suggests Focus On Workers And Income*, <https://www.nytimes.com/2020/11/30/business/biden-economics-yellen-labor.html>, (Erişim Tarihi: 11.12.2020).

BBC Türkçe, (2020). *Amerika, Yüzünü Geleceğe Dönmek İçin 'Kölelik Ve Etnokırım Tarihiyle Yüzleşmeli'*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52923584>, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

NPR, (2017). *In A Surprise Send-Off, Obama Awards Biden Presidential Medal Of Freedom*, <https://www.npr.org/2017/01/12/509545778/in-surprise-send-off-president-obama-awards-biden-presidential-medal-of-freedom>, (Erişim Tarihi: 10.12.2020).

AA, (2020). <https://www.aa.com.tr/dunya/trump-secimden-onceki-son-birligin-durumu-konusmasini-yapti/1724593#>, (Erişim Tarihi: 10.12.2020).

BIDEN DÖNEMİ ABD-RUSYA İLİŞKİLERİ: ZOR AMA ZORUNLU İLİŞKİ

Biden'in SSCB Ziyareti

Kaynak: Vladimir Rodionov Sputnik,
<https://www.rbth.com/history/332978>

ABD Joe Biden'in 20 Ocak 2021'de başkan olarak göreve başlamasının ardından dış politika alanında Donald Trump yönetimine kıyasla daha bilgili, deneyimli ve profesyonel bir ekibe sahip olacak. ABD Senatosu'na 1973'te Delaware Senatörü olarak adım atan Biden uzun yıllar Senato'nun Dış İlişkiler Komitesi'nde çalıştı ve komitenin iki dönem başkanlığını da yaptı. Obama yönetiminde de 2009-2017 yılları arasında başkan yardımcılığı görevini üstlenen Biden bölgesel ve küresel meselelerin dinamikleri ve uluslararası örgütlerin işleyişi hakkında önemli bir birikim ve tecrübeye sahiptir.

Biden'in Dışişleri Bakanlığı'na aday gösterdiği Antony Blinken uzun diplomasi kariyerinde birçok dış politika ve ulusal güvenlik pozisyonunda çalıştıktan sonra en son Barack Obama yönetiminde 2015-2017 yılları arasında Dışişleri Bakan Yardımcısı olarak görev yapmıştı. Ulusal Güvenlik Danışmanı olarak aday gösterilen Jake Sullivan ise Hillary Clinton'un dış politika baş danışmanı olarak çalıştıktan sonra 2013-2014 yılları arasında Biden'in Ulusal Güvenlik Danışmanı olarak görev yapmıştı.

Sullivan İran'la gerçekleştirilen nükleer müzakerelerde ABD hükümetinin kıdemli danışmanıydı ve 24 Kasım 2013'te Cenevre'de imzalanan İran'ın nükleer programı ile ilgili geçici antlaşmanın da mimarlarından biriydi. Biden ve Blinken ikilisi Rusya ile ilgili bölgesel ve küresel meselelere ilişkin seleflerine kıyasla daha deneyimli ve konularına daha hakim bir profil çizmektedir. ABD ile Sovyetler Birliği arasında gerçekleşen Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması görüşmeleri (SALT II) ile ilgili çekinceleri olan dokuz senatörün bulunduğu bir heyetin başkanı olarak Ağustos 1979'da Sovyetler Birliği'ni ziyaret eden Biden burada Sovyet lideri Leonid Brejnev, Savunma Bakanı Dmitry Ustinov, Başbakan Alexei Kosygin ve Dışişleri Bakanı Andrei Gromyko ile görüşmüştü (The White House Office of the Vice President, 2011). Biden ABD ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan bir diğer önemli güvenlik antlaşması olan Orta Menzilli

Nükleer Kuvvetler Antlaşması'nın (INF) ABD Senatosu'nda onaylanma aşamasından önce de Ocak 1988'de Senato Dış İlişkiler Komitesi üyesi olarak Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmişti (Eckel, 2020). Başkan Obama'nın Rusya ile ilişkileri yeniden düzenlemek amacıyla başlattığı reset politikası bağlamında Mart 2011'de Moskova'yı ziyaret eden Biden burada hem Cumhurbaşkanı Dmitry Medvedev hem de Başbakan Vladimir Putin ile görüşmüştü. Putin ile görüşmesinde Rus lidere "Sayın Başbakan gözlerinizin içine bakıyorum ve bir ruhunuz olduğunu sanmıyorum" dediğini belirten Biden Putin'in ise gülümseyerek "Birbirimizi anlıyoruz" şeklinde cevap verdiğini iddia etmişti (Osno, 2014). Bu nahoş hadiseden üç yıl sonra Biden ile Putin Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi ve Doğu Ukrayna'daki askeri faaliyetleri nedeniyle karşı karşıya geldiler ve Biden, Blinken ile beraber Rusya'ya karşı yaptırım politikasının tasarlanması ve uygulanmasında önemli rol oynadı.

David Lienemann Official White House
<https://www.themoscowtimes.com/2020/12/15/>

Biden'in başkanlığı döneminde ABD'nin liberal siyasal değerleri küresel düzeyde yayma ve ittifakları güçlendirmeye yönelik bir dış politika çizgisi izlemesi muhtemel görünmektedir. Böyle bir dış politika vurgusu da Washington'ı Moskova ile karşı karşıya getirme potansiyelini bünyesinde barındırmaktadır. Biden ağırlıklı olarak dini özgürlüklere odaklanan Trump'tan farklı olarak daha evrensel bir insan hakları anlayışına sahiptir. Rus muhalif lider Alexei Navalyn 'in Ağustos 2020'de sinir gazı ile zehirlenmesi ve ardından Almanya'da tedavi altına alınmasının ardından Avrupa Birliği ve İngiltere içlerinde FSB Başkanı Alexander Bortnikov ve Savunma Bakan Yardımcıları Aleksey Krivoruchko ve Pavel Popov'un da yer aldığı altı Rus yetkiliye ve Organik Kimya ve Teknoloji Bilimsel Araştırma Merkezi'ne yaptırım uygulama kararı alınırken (Sputnik Türkiye, 2020) Trump yönetimi yaptırımlara katılmaktan kaçınmıştı. Biden Trump'un tutumunu suç ortaklığının sessizliği olarak nitelendirirken ABD'nin Rusya karşısında basın özgürlüğü, bireysel hak ve özgürlükler, LGBT hakları, muhalefet partilerinin ve sivil toplum örgütlerinin faaliyet özgürlüğü gibi konularda demokratik değerlerle daha uyumlu bir duruş sergilemesi gerektiğinin altını çizmişti. Biden'in Obama döneminde 2012'de Kongre'den geçen ve Rusya'da vergi görevlilerinin yolsuzluklarını ortaya çıkarmasının ardından hapse atılan ve hapiste 2009'da dövülerek öldürülen vergi avukatı Sergei Magnitsky'nin adıyla anılan Magnitsky Yasası'nı Trump'a kıyasla daha titizlikle uygulayacağı tahmin edilmektedir. ABD yasa uyarınca insan hakları ihlallerinde bulduklarını iddia ettiği kişilerin ABD'deki mal varlıklarını dondurmakta ve bu kişilere ABD'ye giriş yasağı koymaktadır. Hali hazırda 18 Rus görevli bu yasa kapsamında yaptırım altındadır.

ABD'nin Biden döneminde Rusya'da meydana gelebilecek olası insan hakları ihlalleri konusunda Rusya'yı daha üst perdeden eleştirme ve Rusya'ya karşı yaptırımları genişletme politikasına ilaveten eski Sovyet coğrafyasında demokratikleşme, Rusya'nın etki alanından çıkma ve Batı'ya yaklaşma çabalarını da daha hararetle desteklemesi beklenmektedir. Biden en son olarak Ağustos 2020'de Belarus'ta gerçekleşen başkanlık seçimleri sırasındaki usulsüzlükler hakkında Trump'ı pasif davranmakla suçlamış, Belarus halkının

demokratik arzularını desteklediğini ve başkan olursa Lukashenko rejimine karşı yaptırımları genişleteceğini ilan etmişti (German, 2020). Benzer şekilde ABD'nin Ukrayna konusunda da Rusya'ya uyguladığı yaptırımları devam ettirmesi, Ukrayna'ya silah ve eğitim yardımında bulunması ve Ukrayna'yı bypass eden Kuzey Akım II projesinin tamamlanmasını engelleme çalışmalarına devam etmesi yüksek olasılık dâhilindedir.

Rusya ile etkin mücadele edebilmek içinse hem NATO'nun askeri yetkinlikleri geliştirilip güçlendirilmeli hem de üye ülkeler arasındaki sorunlar minimize edilerek ittifakta saflar sıklaştırılmalıdır.

Biden yönetimi çok taraflı kurumları, özellikle de NATO'yu Avrupa'da Rus gücünü ve etkisini azaltmada önemli bir araç olarak görmektedir. Biden'e göre Rusya Çin'den farklı olarak ABD'nin rakibi olabilecek askeri, demografik ve ekonomik kapasiteye sahip değildir fakat yine de ABD için önemli bir tehdittir çünkü birleşmiş ve işbirliği içinde olan Batı dünyası ile başa çıkamayacağının farkında olan Moskova radikal milliyetçi gruplara destek verme, seçimlere müdahale etme, dezenformasyon, siber saldırı, rüşvet gibi yöntemleri kullanarak Batı demokrasilerinin altını oymakta ve Avrupa-Atlantik kurumlarını zayıflatmaktadır (Dixon, 2020). Rusya ile etkin mücadele edebilmek içinse hem NATO'nun askeri yetkinlikleri

geliştirilip güçlendirilmeli hem de üye ülkeler arasındaki sorunlar minimize edilerek ittifakta saflar sıklaştırılmalıdır. Biden özellikle ABD'deki ve Avrupa'daki seçimlerde geçmişte gerçekleşmiş ve/veya gelecekte gerçekleşmesi olası Rus müdahalelerinin bu ülkelerdeki demokratik sistem açısından yıkıcı sonuçlara neden olabileceğini düşünmektedir. Bu nedenle Avrupa ve ABD'deki seçimlerdeki dış müdahaleleri önlemek için 2018'de kurulan Transatlantik Seçim Güvenilirliği Komisyonu adlı girişimin kurucu üyelerinden biri olmuştur. NATO'nun da bu geleneksel olmayan tehditlerle mücadele edebilmek için kapasite artırımına gitmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

ABD ve Rusya arasında dünya düzenine ilişkin görüş ayrılıkları, çıkar çatışmaları ve farklı değer yargıları gibi liderlerinin iradelerini ve problem çözebilme yeteneklerini aşan önemli yapısal sorunlar bulunmaktadır. Yine de Washington ve Moskova dünyanın nükleer bir savaşa sürüklenmesini önleme, küresel tehditlerle mücadele etme ve bölgesel çatışmaların küresel boyutlara evrilmesini engelleme gibi konularda işbirliği yapmak zorundadır.

Biden döneminde ABD ve Rusya'nın öncelikli olarak Şubat 2021'de süresi dolacak olan Stratejik Nükleer Silahların Azaltılması Antlaşması'nın (START) yenilenmesi konusunda görüşmelere başlaması beklenmektedir. Biden yönetimi ayrıca giderek daha acil ve hayati hale gelmekte olan küresel meselelerden iklim değişikliği konusunda da Rusya ile işbirliği yapabilir. ABD'nin Trump döneminde çekildiği Paris İklim Antlaşması'nı Rusya onaylamıştı.

Biden eski dışişleri bakanlarından ve 2016'da Antlaşma 'ya imza atan John Kerry'i iklim konularında özel temsilci olarak atayarak küresel ısınma sorununa verdiği önemi gösterdi. Son olarak Biden İran'la yeni bir nükleer anlaşma imzalamaya fikrine kapıyı kapatmamaktadır. İran ile olası nükleer görüşmelerde Tahran'ın önemli müttefiklerinden biri olarak kabul edilen ve İran'ın nükleer programının ilerlemesinde önemli katkısı bulunan Moskova da önemli bir rol oynayabilir.

Kaynakça

Dixon, R. (2020). *For Russia, Biden Is the Foe They Know: The Kremlin Is Studying Old Playbooks. The Washington Post*, 01 November, https://www.washingtonpost.com/world/europe/russia-biden-trump-election/2020/10/31/1186305c-184f-11eb-8bda-814ca56e138b_story.html.

Eckel, M. (2020). *For U.S. President-Elect Biden, A Foreign Policy Informed by Many, Many, Many Road Trips. RadioFreeEurope/RadioLiberty*, 15 November, <https://www.rferl.org/a/for-u-s-president-elect-biden-a-foreign-policy-informed-by-many-many-many-road-trips/30950948.html>.

German, T. (2020). *Russia: Biden Brings a New US Challenge to Putin's Backyard. The Conversation*, 11 November, <https://theconversation.com/russia-biden-brings-a-new-us-challenge-to-putins-backyard-149765>.

Osnos, E. (2014). *The Biden Agenda. The New Yorker*, 20 July, <https://www.newyorker.com/magazine/2014/07/28/biden-agenda>.

Sputnik Türkiye. (2020). *AB ve İngiltere'den Rusya'ya Navalny'm Zehirlendiği İddiası Nedeniyle Yaptırım. 15 Ekim*, <https://tr.sputniknews.com/avrupa/202010151043035741-ab-ve-ingiltereden-rusyaya-navalnyin-zehirlendigi-iddiasi-nedeniyle-yaptirim/>.

The White House Office of the Vice President. (2011). *Vice President Biden's Remarks at Moscow State University. 20 December 2020*, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/03/10/vice-president-bidens-remarks-moscow-state-university>.

TARİHTEN BUGÜNE DAĞLIK KARABAĞ PROBLEMİ

Ermeniler, 1993- 1994 döneminde Dağlık Karabağ'ı ve Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan Azerbaycan topraklarını işgal etmişlerdir. Peki ya bugünkü son durum ne? Bölgedeki çatışmalar, ülkelerin geleceğini nasıl etkiledi?

Yunus KARAAĞAÇ

Doktora Öğrencisi, İstanbul Arel Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Donmuş Çatışma veya Soğuk Barış kategorisinde yer alan Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ problemi, kökleri Çarlık Rusya'sına uzanan Sovyetler Birliği döneminde kısmen bastırılmış olan fakat Soğuk Savaşın sonundan itibaren sıcaklığını artıran çatışma sahalarından biri olmuştur. Karabağ, Azerbaycan'ın Kür ve Aras ırmakları ile günümüzde Ermenistan sınırları içerisinde bulunan Gökçe gölü arasındaki dağlık bölge ile bu bölgeye bağlı ovalardan müteşekkil bir coğrafya olup, yüzölçümü 18 bin km²'dir. Karabağ bölgesi ile Dağlık Karabağ'ı birbirine karıştırmamak gerekir. Dağlık Karabağ bölgesi Karabağ'ın 4392 km²'lik bölümünü oluşturmaktadır (Sapmaz ve Sarı, 2012: 3; Özçelik, 2015: 348). Dağlık Karabağ bölgesi, ekonomik açıdan büyük zenginlikleri bünyesinde barındırmasa da, coğrafi yerleşkesi itibarıyla Ermenistan ve İran'ı kontrol edebilecek jeopolitik bir öneme sahiptir (Aslanlı, 2001: 393). Bölgedeki anlaşmazlık ve çatışmanın kökeninde politik ve stratejik sebepler bulunmaktadır.

Özerk bir bölge olan Dağlık Karabağ'ın nüfusunun yaklaşık %80'ini oluşturan Ermeniler, Azerbaycan yönetimine karşı çıkmakta, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından itibaren de bölgenin idaresini yürütmektedir. Fakat Dağlık Karabağ bölgesi uluslararası hukuka göre Azerbaycan toprağıdır. Hukuk dışı ve etik olmayan bir şekilde Ermeni işgali altında olan Dağlık Karabağ bölgesinde 27 Eylül 2020'den itibaren çatışmalar yaşanmakta, Azerbaycan ordusu işgalci güçleri bölgeden arındırarak, hakkı olduğu toprakları egemenliği altına almaya çalışmaktadır. Bu çalışma, kökü yüzlerce sene öncesine dayanan ve günümüzde sıcak çatışmalara evirilen Dağlık Karabağ problemini irdelemek ve söz konusu olayları kronolojik bir sırayla ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır.

Dağlık Karabağ Probleminin Kronolojisi
Selçuklu ve Safevi devleti dönemlerinde Dağlık Karabağ'ın da içinde bulunduğu lokasyonda Ermenilerin kurduğu bir hanlık veya başlattıkları bir politik hareket olmamıştır. Bu doğrultuda Ermeni nüfusunun bölgede az, dağınık ve etkili seviyede olmadığı ifade edilebilir (Yıldırım ve Özönder, 1991: 3). Ermenilerin bölgede sayıca çoğalmaları ve siyasi nüfuzlarını artırmaya başlamaları,

Dağlık Karabağ

Kaynak: <https://www.hurriyet.com.tr>

Çarlık Rusya'sının bölgeye hâkim olması ile doğru orantılıdır. Birinci Petro döneminde Hazar sahillerini kuşatan Ruslar, 1801 yılında Gürcistan'ı topraklarına katmıştır. Rusya'nın ilerlemesine karşı çıkan İran Şahlığı 1804 yılında Rusya'ya savaş ilan etmiş fakat Dağlık Karabağ bölgesi, Çarlık yönetiminin himayesi altına girmiştir (Özyılmaz, 2013: 196-197).

1810'daki nüfus sayımına göre 12 bin nüfusu olan Dağlık Karabağ'da 9500 Azerbaycan Türkü ve 2500 Ermeni yaşamaktayken, Ruslar tarafından en sadık toplum olarak addedilen Ermeniler 1823 yılından itibaren Çarlık politikası gereği göç ettirilmiş ve Dağlık Karabağ'ın nüfusu Ermenilerin lehine değişmeye başlamıştır (Yiğit ve Gülbiten, 2017: 3-4). 19. yüzyılın sonlarına doğru ise Çarlık Rusya'sı göç politikasını derinleştirerek, Osmanlı ve İran sınırları içinde yaşayan bir milyon kadar Ermeni'yi, Azerbaycan'ın Erivan, Karabağ, Gence ve Nahçıvan bölgelerine yerleştirmiştir (Aras vd.,

2008: 29). Ruslar tarafından göç ettirilen Ermenilerin bölgede 20 sene vergiden muaf tutulmaları sağlanmış, kamu arazileri Ermenilere tahsis edilmiştir. Ayrıca Müslüman-Türk etnisitesinin sahip olduğu özel arazi ve mülkler Ermeniler lehine satın alınmış, Dağlık Karabağ bölgesindeki Türkler diğer bölgelere göç ettirilmiştir (Yıldırım ve Özönder, 1991; Aslanlı, 2001). 1832 yılındaki nüfus sayımında %35 olan Ermeni nüfusu, 1880 yılındaki sayımda %53'e, 1989'da ise %77'ye yükselmiştir (Akt. Özyılmaz, 2013: 199).

Dağlık Karabağ'daki ilk Türk-Ermeni çatışması 1905'deki Rus devriminden sonra yaşanmış, Ermenilerin Bakü'de gerçekleştirdiği kanlı olaylar Dağlık Karabağ'a da sirayet etmiştir. Rus askeri garnizonlarından destek alan Ermeni güçleri, iki sene zarfında başta Şuşa olmak üzere bölgedeki binlerce Azerbaycan Türkünü katletmiştir (Yılmaz, 2013: 75).

Ermeni İşgali Altında Bulunan Azerbaycan Toprakları

Kaynak: <https://www.trthaber.com>

Rusya'daki 1917 tarihli Bolşevik devrimi tüm Kafkasya bölgesinde olduğu gibi Dağlık Karabağ'ın da siyasi, ekonomik ve toplumsal dengesinin değişmesine neden olmuştur. Devrimi izleyen yıllarda Kafkas halklarına verilen bağımsızlık hakkı neticesinde yaklaşık iki sene ayakta kalan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, 1920 yılında Kızıl Ordu tarafından işgal edilmiş, Gürcistan ve Ermenistan ile birlikte söz konusu üç ülke Sovyetler Birliği'ne dâhil edilmiştir (Kuduban ve Kaya, 2018: 926). Sovyetler Birliği döneminde dondurulmuş bir çatışma sahası olan Dağlık Karabağ bölgesi, 1980'li yıllarda buzlarını eritmeye başlamış, 1987 yılında Ermeniler, Sovyet Rusya'nın içinde bulunduğu bunalımdan istifade ederek Karabağ'ı kendilerine talep etmişlerdir (Gürel, 1992: 183). O dönem Dağlık Karabağ nüfusunun %77'sini oluşturan Ermeniler de, Ermenistan'a bağlanmak istedikler-

ini beyan etmişlerdir. Fakat SSCB Yüksek Sovyeti, Dağlık Karabağ'ın, Azerbaycan'ın bir parçası olarak kalması kararını almış ve Ocak 1989'da ise Dağlık Karabağ'ı doğrudan merkeze bağlamıştır (Aydın, 2005: 401).

Sovyetler Birliği döneminde, Birliğe üye iki devlet arasındaki bir iç mesele olarak kendini gösteren Dağlık Karabağ sorunu, Sovyetlerin dağılıp devletlerin bağımsızlığa kavuşmasıyla birlikte tüm bölgeyi etkileyen devletlerarası bir çatışma sahasına evrilmiştir (Özyılmaz, 2013: 201). Soğuk Savaş dönemi sonrası en yıkıcı bölgesel savaşlardan biri olarak karşımıza çıkan Dağlık Karabağ sorununda yaklaşık 1 milyon Azerbaycan vatandaşı mülteci durumuna düşmüş, Azerbaycan topraklarının %20'si Ermeni işgaline uğramış, 18 bin Azerbaycan Türkü yaşamını yitirmiştir (Aras vd., 2008: 48; Ekici, 2017: 74; Yılmazçelik ve Özdem, 2013: 23).

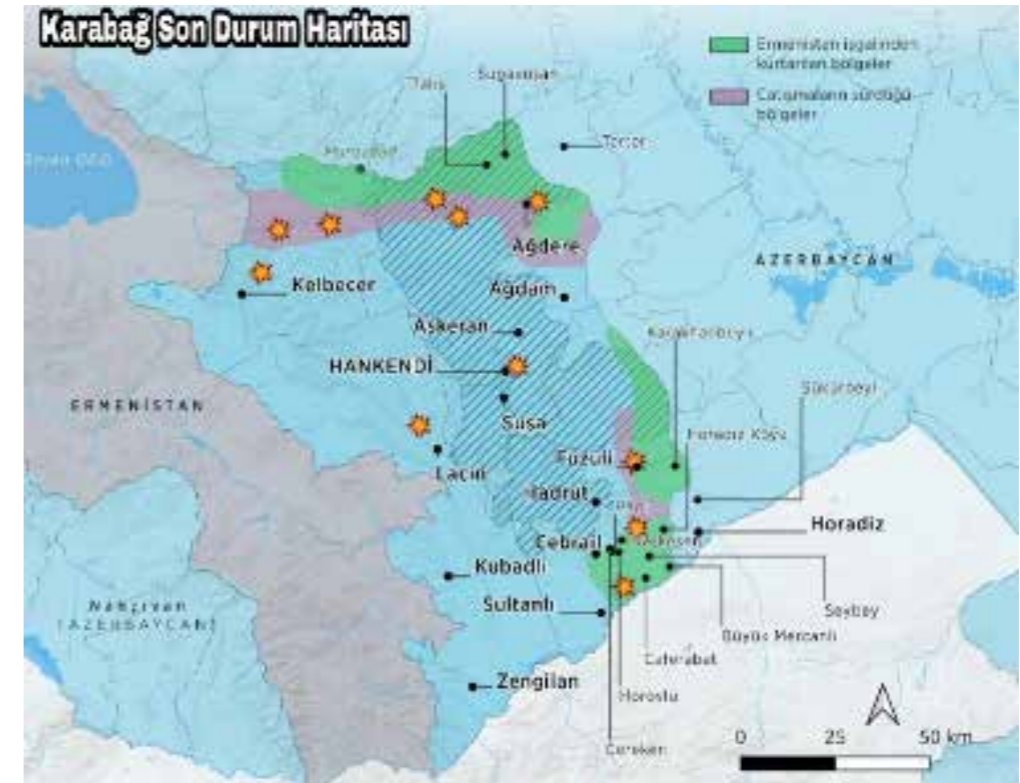
Ermenilerin ve Azerbaycan Türklerinin görüşleri, söz konusu problemin kökenlerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Ermenilerin tezleri, Ermenilerin Dağlık Karabağ'da çoğunluk teşkil ettiği, bu nedenle kendi kaderini belirleme hakkına sahip olduğu savına dayanmaktadır. Azerbaycan tarafı ise, Dağlık Karabağ bölgesinin hukuki ve tarihsel olarak kendisine ait olduğunu savunmakta, bölgedeki etnografik yapının Rus ve Sovyet politikalarıyla suni olarak değiştirildiğini, bu nedenle toprak talebine temel teşkil edemeyeceği üzerine görüş bildirmektedir (Yılmaz, 2013: 75).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, 26 Kasım 1991'de Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsünü kaldırarak bölgeyi doğrudan merkezi yönetime bağladığını açıklamıştır. Bu karar üzerine Dağlık Karabağ Ermenileri ise 10 Aralık 1991'de bağımsızlık kararı aldıklarını ilan etmiştir (Sapmaz ve Sarı, 2012: 4). 26 Şubat 1992'de Ermenilerin gerçekleştirdiği Hocalı katliamı, Dağlık Karabağ çatışmalarını savaşa dönüştüren olayların başında yer almış (Gürbüz, 2003), Hocalı saldırılarında

613 sivil öldürülmüş, 487 kişi Ermeniler tarafından rehin alınmış ve 1.275 kişi yaralanmıştır. 150 kişi ise 'ortadan kaybolmuştur' (Eyvazlı, 2017: 60).

Ayrıca Ermenilerin stratejik Lâçin koridorunu ele geçirerek Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasında bağlantıyı sağlaması, bunun yanında Şuşa ve Hocalı gibi iki önemli noktanın Ermenilerin eline geçmesi Azerbaycan açısından sonun başlangıcı olmuştur (Özçelik, 2015: 348). Ermeniler, 1993-1994 döneminde Dağlık Karabağ'ı ve Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan Azerbaycan topraklarını işgal etmişlerdir. Dağlık Karabağ'da beş (Hankenti, Ağdere, Şuşa, Hocalı, Hocaent) ve çevresinde de yedi rayon (Kelbecer, Lâçin, Kubatlı, Zengilan, Cebrail, Fuzuli, Ağdam yerleşim bölgeleri) olmak üzere toplam on iki Azerbaycan rayonu Ermenistan işgaline uğramıştır (Sapmaz ve Sarı, 2012: 4).

Bu doğrultuda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 1993 yılında, Dağlık Karabağ işgalinin sona erdirilmesi konusunda 822, 853, 874 ve 884 sayılı dört karar almış, fakat Ermenistan alınan kararlara uymamıştır.

Dağlık Karabağ Akeri Durum Haritası

Kaynak: Anadolu Ajansı, Akt. Stratejik Ortak, 2020)

Ayrıca Ermenistan, uluslararası bağlayıcılığı olan kararlara riayet etmemiş olmasına rağmen herhangi bir yaptırıma maruz kalmamıştır (Aslanlı, 2020).

Mayıs 1994'te uluslararası aktörlerin ve Rusya Federasyonu'nun girişimleri ile ateşkes sağlanmış (Rehimov, 2020), bunun yanında Ermenistan, özellikle Rusya başta olmak üzere dış ülkelerden silah temin etmeye devam etmiştir. 1994-1997 yılları arasında Rusya Ermenistan'a 1 milyar dolar değerinde ağır silah satışı gerçekleştirmiştir (Kazımlı, 2018: 108).

Diplomatik Temas Girişimleri ve Minsk Grubu

Dağlık Karabağ sorununu çözüme kavuşturma amacıyla 24 Mart 1992 tarihinde kurulan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu, sorunun çözümü noktasında somut bir netice alamamıştır. 1994 yılında AGİT Minsk Grubu eş başkanlığına ABD, Rusya ve Fransa getirilmiştir. Beyaz Rusya (Belarus), Almanya, İtalya, Portekiz, Hollanda, İsveç, Finlandiya ve Türkiye ile sorunun tarafları olan Azerbaycan ve Ermenistan, Minsk Grubu'nun diğer üyeleridir (Ekici, 2017: 73).

2 Aralık 1996'da Lizbon'da toplanan AGİT Devlet Başkanları Zirvesi'nde Ermenistan haricindeki bütün üyeler Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesini, Dağlık Karabağ'da halkın güvenliğinin sağlanmasını ve Dağlık Karabağ'a Azerbaycan tarafından en yüksek seviyede özerklik statüsü verilmesini öngören bir planı kabul etmiştir. Söz konusu plana olumlu yaklaşan dönemin Ermenistan Devlet Başkanı Ter Petrosyan, diaspora Ermenilerinden ve ülke içindeki milliyetçi kanattan uğradığı baskılar sonucunda 5 Şubat 1998'de istifa etmiş, Petrosyan'ın yerine seçilen Robert Koçaryan'ın uzlaşmaz ve kabul edilemez tavırları çözüme yönelik somut adımların önünü kesmiştir (Aydın, 2005: 401; Kasım, 2001).

AGİT Minsk Grubu tarafından hazırlanmış olan üç teklif ve teklifin ayrıntıları şu şekildedir:

- Haziran 1997'de sunulan paket/toptan çözüm
- Ekim 1997'de sunulan aşamalı çözüm
- Kasım 1998'de sunulan ortak devlet önerisi (İbrahimov, 2002).

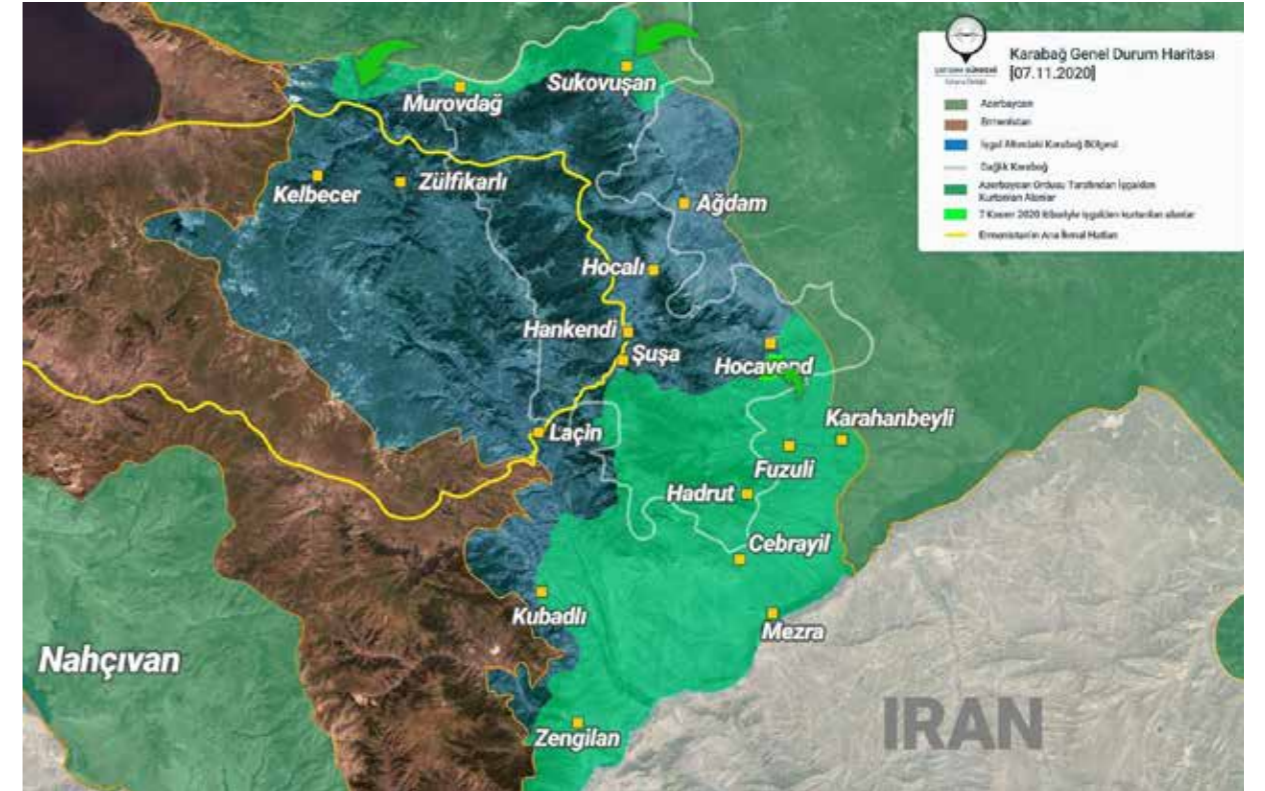
Paket veya toptan çözüm teklifi, taraflar arasında

yapılması gereken barış antlaşmasını ve Dağlık Karabağ'ın yeni statüsünü içermektedir. Buna ek olarak; Lâçin, Şuşa ve diğer işgal edilmiş toprakların yeni durumu da bu taslak ile belirlenmekteydi. Aşamalı çözüm teklifi Dağlık Karabağ ve işgal edilen diğer bölgelerin durumunun ayrı ayrı çözüme kavuşturulmasını ve göçmenlerin nihai durumunun ne olacağını içermektedir.

Ortak Devlet taslağında ise, bölgede bir Dağlık Karabağ Cumhuriyeti kurulması, resmi dilinin Ermenice olması ve Lâçin koridorunun durumu ile ilgili maddeler yer almıştır (Yılmaz, 2013: 85). Önerilerin ilk ikisi Ermenistan, sonuncusu ise Azerbaycan tarafından reddedilmiştir. Ermenistan tarafı çözümün yalnız Karabağ'a bağımsız devlet statüsü verilirse mümkün olabileceğini dile getirmiş, Azerbaycan ise Karabağ'a kültürel otonomi hakkı verilmesinin ötesinde bir çözümün olamayacağını vurgulamıştır (İbrahimov, 2002).

Haydar Aliyev ve Robert Koçaryan 1999 yılı Temmuz ayından 2000 yılı sonuna kadar 13 kez Karabağ Sorunu'nun baş başa görüşmüş, ancak çözüm konusunda bir ilerleme sağlanamamıştır.

1999 yılından itibaren ABD'nin öncülüğünde Cumhurbaşkanlarının doğrudan görüşmeleri sağlanmış, AGİT Minsk Grubu bu girişimi desteklediğini beyan etmiştir. Haydar Aliyev ve Robert Koçaryan 1999 yılı Temmuz ayından 2000 yılı sonuna kadar 13 kez Karabağ Sorunu'nun baş başa görüşmüş, ancak çözüm konusunda bir ilerleme sağlanamamıştır (Allahverdiyev, 2010: 121). 2001 yılı Nisan ayında dönemin ABD Başkanı Bush'un girişimiyle Aliyev ve Koçaryan bir araya gelmiş fakat AGİT Minsk Grubu'nun çalışmalarının devam etmesinin desteklenmesi konusunda başka bir uzlaşmaya varılamamıştır (Kasım, 2001). 2004, 2008 ve 2009 yılı da dâhil olmak üzere Minsk grubunun çabaları devam etmiş, fakat sorunun çözümü noktasında herhangi bir aşama kaydedilememiştir. Sonuçsuz kalan çabalar, 2016'daki 4 Gün Savaş'ına giden yolu açmıştır.

Dağlık Karabağ Genel Durum Haritası

Kaynak: Stratejik Ortak, 2020

4 Gün Savaşı

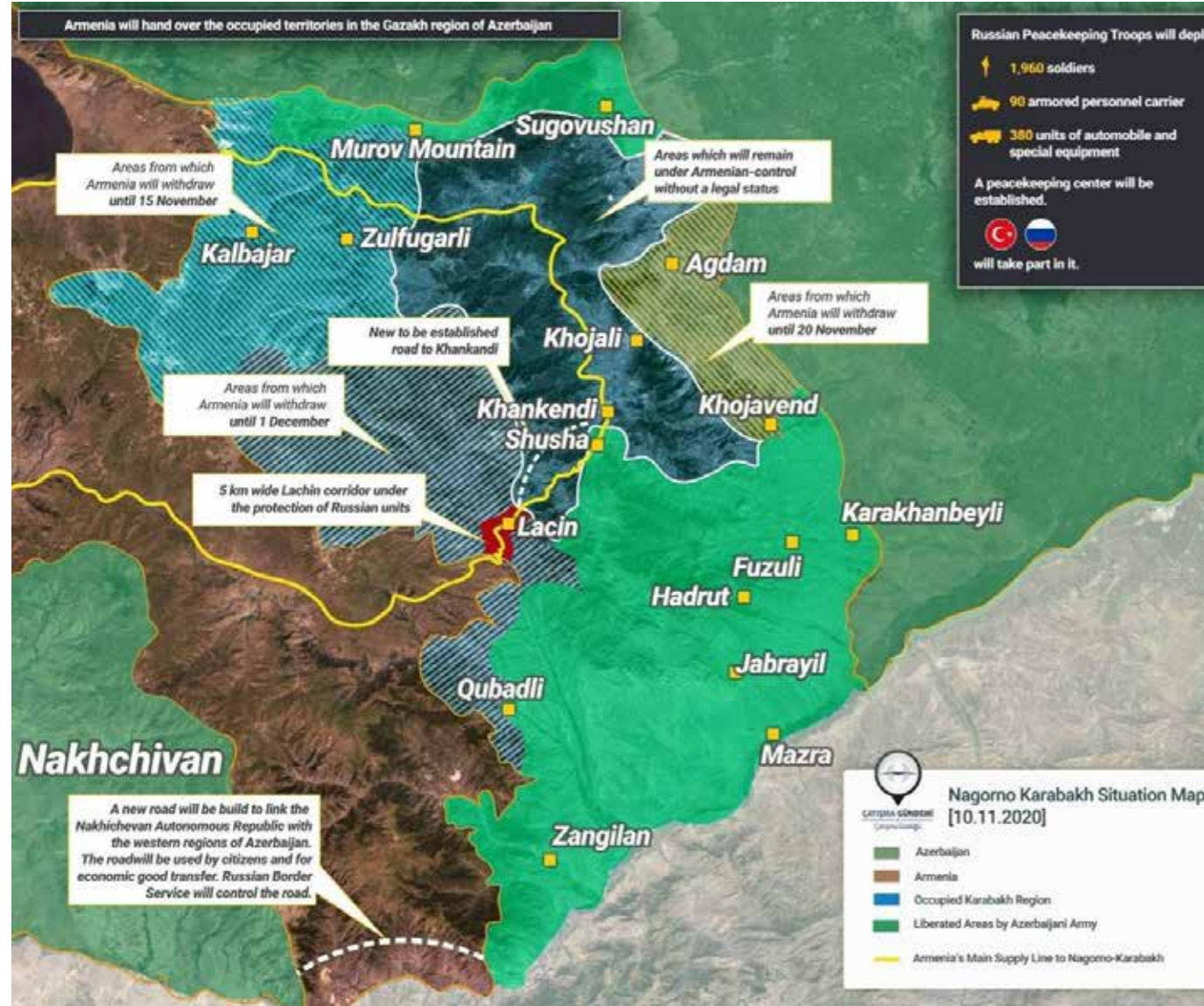
2 Nisan 2016 günü sabah erken saatlerde başlayıp 5 Nisan'da Azerbaycan ve Ermenistan Genelkurmay Başkanlarının Moskova'da imzaladıkları ateşkes anlaşmasına kadar devam eden Dağlık Karabağ'daki çatışmalar, 1994 yılında sağlanan ateşkes sonrasında meydana gelen en sıcak gelişmelerden biri olmuştur. Bu çatışma literatürde 4 Gün Savaşı olarak bilinmektedir (Tuncel, 2016a: 1). Ermenistan'ın ateşkesi bozmasıyla başlayan 4 Gün Savaşı, Karabağ meselesini uluslararası gündemde üst sıralara taşımıştır (Caferov, 2016). Çatışmalar sonrasında, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'ın kuzey ve güneyinde üçer tane stratejik öneme sahip tepeyi geri aldığı görülmüştür (Tuncel, 2016a: 2). Süreçte ABD ile AB'nin tutumu, çatışmaların durdurulması ve müzakere masasına dönülmesini belirten diplomatik açıklamalarla sınırlı olmuştur. Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi Başkanı Pedro

Agramunt ise, Ermeni birliklerinin işgali altındaki Azerbaycan topraklarından BM Güvenlik Konseyi kararlarına uygun olarak geri çekilmesi çağrısında bulunmuştur (Caferov, 2016; Tuncel, 2016b: 318-319).

Bugünkü Çatışmaları Anlamak

27 Eylül 2020 sabahı Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına saldırması üzerine Azerbaycan, işgal edilen topraklarını kurtarma harekâtını başlatmış, 3 Ekim'de Terter'de 1, Cebraill'de 5 ve Fuzuli'de 1 köy, 4 Ekim'de Büyük Mercanlı, Maralyan ve Şeybey köyleriyle birlikte Cebraill kenti, 5 Ekim'de ise Kelbecer kuzeyindeki sınır köyü Murovdag, Ermeni işgalinden kurtarılmıştır (Stratejik Ortak, 2020).

10 Ekim'de Moskova'da; Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasındaki görüşmeler ateşkesle sonuçlanmış, ateşkes 4 maddeden oluşmuştur.

Anlaşma Sonrası Karabağ Haritası

Kaynak: Stratejik Ortak, 2020

- Ateşkes 10 Ekim saat 12.00'da başlayacak,
- Ateşkese ilişkin somut parametreler ileriki tarihlerde açıklanacak,
- Minsk Grubu'nun eş başkanları (ABD, Rusya, Fransa) başkanlığında taraflar masaya oturacak,
- Müzakere formatı değişmeyecek (Askeroğlu, 2020).

Fakat Ermenistan söz konusu ateşkesi ertesi gün bozarak Azerbaycan'ın sivil yerleşim yerlerini hedef alan füze saldırılarına başlamış, 9 sivil yaşamını yitirmiştir. 14 Ekim 2020 tarihinde; Fuzuli ilinin Karadağlı, Hatunbulak, Karakollu, Hocavend ilinin Bulutan, Melikcanlı, Kemertük, Teke, Tağaser köyleri, 15 Ekim 2020 tarihinde ise, Fuzuli ilinin Arış, Cebrail ilinin Doşulu, Hocavend ilinin Edişe, Düdükçü, Edilli, Çiraguz köyleri Azerbaycan ordusu tarafından geri alınmıştır (QHA, 2020).

17 Ekim'de Ermenistan'ın Azerbaycan'ın ikinci büyük şehri Gence'ye düzenlediği saldırı sonrası konuşan Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Fuzuli kent merkezi ile Koçahmetli, Çimen, Cuvarlı, Pırahmetli, Musabeyli, Işıklı ve Dedeli köylerinin Ermenistan'ın işgalinden kurtarıldığını açıklamıştır. Bu sayede Dağlık Karabağ dışında Ermenistan'ın işgal ettiği 7 şehirden 2'si işgalden kurtarılmıştır. 23 Ekim tarihinde Fuzuli'ye bağlı 3, Cebrail'e bağlı 4, Zengilan'a bağlı 14 yerleşim noktası Azerbaycan ordusu tarafından geri alınmıştır. Bu durumun en önemli sonucu 27 yıl aradan sonra İran sınırının tamamen Azerbaycan kontrolüne geçmesidir (Stratejik Ortak, 2020).

30 Ekim'de Azerbaycan ordusu, stratejik konumdaki Şuşa kentine 5 km kadar yaklaşmış, sözde Karabağ lideri Arayik Arutunyan, "Düşman Şuşa'nın 5 km ötesindedir, Şuşa'yı kontrol eden Artsah'ı (Karabağ'ı) kontrol eder" açıklamasında bulunmuştur. Çünkü Şuşa, Dağlık Karabağ'ın merkezi Hankendi'ye 14 km uzaklıktadır (Stratejik Ortak, 2020). 2 Kasım'da ise Cebrail kentinden 3, Zengilan'dan 2, Kubatlı'dan 3 köy daha Ermeni işgalinden kurtarılmıştır.

8 Kasım 2020 tarihinde Dağlık Karabağ'ın sözde başkenti Hankendi'nin güneyinde yer alan tarihi

Şuşa şehri 28 yıl aradan sonra Azerbaycan'ın kontrolüne geçmiş, 10 Kasım'da Ermenistan'ın yenilgiyi kabul etmesiyle birlikte bir anlaşma imzalanmıştır.

Anlaşmanın detayları şu şekildedir:

- Kelbecer 15 Kasım'da, Ağdam 20 Kasım'da, Laçın koridorunun 5 km'lik hattı hariç Laçın şehri ise 1 Aralık'ta Azerbaycan'a teslim edilecek.

- Karabağ ve Laçın'deki temas hattına 1960 asker, 90 zırhlı ve 380 araç ve özel teçhizattan oluşan Rus barış gücü konuşlanacak. 5 yıl görev yapacak olan Rus askerlerinin görev süreleri, Ermenistan ve Azerbaycan'ın kararına göre uzatılabilecek.

- Azerbaycan ile Nahçıvan arasında koridor oluşturulacak. Sınır güvenliği Rus sınır muhafızlarının kontrolünde olacak. Böylece Türkiye ile Azerbaycan kara yoluyla bağlanmış olacak (Stratejik Ortak, 2020)

27 Eylül'de başlayan ve kısa süreli ateşkes kararları olmasına karşın 10 Kasım'a kadar devam eden Azerbaycan-Ermenistan arasındaki çatışmalar sonucunda, Ermenistan işgali altındaki toprakların %20'sinden fazlası ve İran sınırı Azerbaycan'ın kontrolüne geçmiş ve Azerbaycan ordusu hiçbir ülke tarafından tanınmayan de facto Dağlık Karabağ Cumhuriyeti sınırlarına yaklaşmıştır.

Sonuç Yerine

Tarihsel olarak Türk yurdu olagelmiş Karabağ bölgesi, Rus Çarlığı'nın Kafkasya bölgesini ele geçirmesiyle birlikte Ermenilerin göçüne sahne olmuş, İran ve Osmanlı topraklarından bir milyon civarında Ermeni, Karabağ ve çevresine yerleştirilmiştir. Bu göç ve iskân politikası Rusların Hıristiyan-Müslüman perspektifinden hareket etmesinden kaynaklanmış, bölgenin Hıristiyanlaştırılması amaçlanmıştır.

Ermeniler belirli bir süre vergiden muaf tutulmuş, kendilerine kamu arazileri tahsis edilmiştir. Sovyetler Birliği döneminde Sovyetlerin iç meselesi olarak görülen Dağlık Karabağ sorunu, Sovyetlerin yıkılmasıyla birlikte sıcaklığını artırarak devletlerarası bir çatışmaya dönüşmüştür.

1991’de Azerbaycan ve Ermenistan’ın bağımsızlık kazanmasının ardından Ermenistan, Karabağ üzerinde hak iddia etmeye başlamış ve Dağlık Karabağ’daki Ermeniler bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bu doğrultuda Ermenistan dâhil hiçbir ülke tarafından tanınmayan Dağlık Karabağ Cumhuriyeti kurulmuştur.

Ermenistan’ın ve Dağlık Karabağ Cumhuriyeti’nin bölgedeki güvencesi ve en önemli destekçisi Rusya Federasyonu olmuştur. Siyasi ve diplomatik arenada arkasında Rusya’nın olduğundan emin olan Ermenistan, gerekli silah ve maddi yardımları da yine Rusya’dan sağlamıştır.

1988-1994 arasında cereyan eden Dağlık Karabağ çatışmalarında, Ermeni güçler Azerbaycan topraklarının %20’sini işgal etmiş, 1 milyon Türkün mülteci durumuna düşmesine neden olmuş ve 20 bin civarında sivil katletmişlerdir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, dört farklı yaptırım kararı açıklamış ve Ermenilerin Türk topraklarından çekilmesini istemiştir. Fakat Ermeni tarafı söz konusu karara uymamıştır.

Tüm bu gelişmeler üzerine AGİT Minsk Grubu meydana getirilmiş, fakat ABD, Rusya ve Fransa’nın eş başkanı olduğu grup, çatışmanın çözümlenmesi noktasında başarı sağlayamamıştır. Hatta Rusya’nın Ermenilere olan desteği ve Fransa’daki Ermeni diasporası Azerbaycan’ın tecrit edilmiş bir duruma getirilmesi noktasında çaba göstermişlerdir.

Azerbaycan’ın politik ve askeri sahada güçlenmeye başlaması, Ermeni direncinin kırılmasına ve Ermenistan’ın arkasındaki dış devlet desteğinin azalmasına neden olmuştur. 27 Eylül’den itibaren başlayan Azerbaycan’ın meşru müdafaa girişiminin neticeleri, söz konusu gelişmelerin yaşanmasını beraberinde getirmiş, Azerbaycan, uluslararası hukuka göre kendi topraklarının %20’sinden fazlasını işgalden kurtarmıştır. Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan savaşta en dikkat çekici husus Rusya Federasyonu’nun tutumu olmuştur.

Rusya şimdiye kadar, önceki yıllardaki tepkisine kıyasla sessiz kalmış, Rusya lideri Putin, Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan’a ait olduğu yönünde görüşlerde bulunmuştur (Kemaloğlu, 2020). Bu doğrultuda Rusya’nın Ermenistan’a koşulsuz ve kesintisiz destek vereceğine ilişkin söylemler geçersiz hale gelmiştir (Asker, 2020).

Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı herhangi bir savaşta galip gelme şansının olmadığı da kesin bir şekilde doğrulanmıştır. Azerbaycan devleti ve toplumu, hep baskı altında kalan, yalnızlığa itilmiş devlet ve toplum imajından kurtulmuştur. Halkın moral ve motivasyonu yükselmiş, kendi gücüne olan inancı tazelenmiştir.

Azerbaycan ordusu gerek silah, mühimmat ve teknolojik donanım gerekse savaş kabiliyeti bakımından Kafkasların en güçlü ordusu olduğunu doğrulamıştır (Asker, 2020). Uluslararası hukuk ve etik kurallarına göre Azerbaycan, BM Güvenlik Konseyi’ne bilgi vermek suretiyle ve sadece Ermenistan işgali altında bulunan topraklarını kurtarmak amacıyla kuvvet kullanma hakkına sahiptir ve bugün de bu hakkını yerine getirmiştir (Aslanlı, 2003).

Azerbaycan devleti ve toplumu, hep baskı altında kalan, yalnızlığa itilmiş devlet ve toplum imajından kurtulmuştur. Halkın moral ve motivasyonu yükselmiş, kendi gücüne olan inancı tazelenmiştir.

Kaynakça

Allahverdiyev, T. (2010), *Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Karabağ Sorunu*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

Aras, O. N., Dedeyev, B., Yılmaz, R., İbayev, V. (2008), *Karabağ Savaşı: Siyasi-Hukuki-Ekonomik Analiz*, Bakü: Kafkasya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

Asker, A. (2020), *İşgalin Kırılma Noktası veya Yalancı Ateşkesin Sonu: Eylül 2020 Azerbaycan-Ermenistan Savaşını Geniş Tablodan Okunak*, Stratejik Düşünce Enstitüsü, 30.09.2020, <https://www.sde.org.tr> (Erişim 05.11.2020).

Askeroğlu, S. (2020), *Dağlık Karabağ’daki Kırılma Ateşkesin Geleceği*, İran Araştırmaları Merkezi, 15.10.2020, https://iramcenter.org/daglik-karabagdaki-kirilgan-ateskesin-gelecegi/?send_cookie_permissions=OK (Erişim 05.11.2020).

Aslanlı, A. (2001), *Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu*, Avrasya Dosyası (Azerbaycan Özel), 7(1): 393-430.

Aslanlı, A. (2003), *Ermenistan’ın Azerbaycan Topraklarını İşgal Sorununun Hukuki Boyutu: Azerbaycan’ın Meşru Müdafaa Hakkı Devam Ediyor Mu?*, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, (9), <http://www.eraren.org> (Erişim 02.11.2020).

Aslanlı, A. (2020), *AGİT Minsk Grubu Nasıl Oluşturdu, Ne İşe Yaradı?*, Anadolu Ajansı, 16.10.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/-agit-minsk-grubu-nasil-olustu-ne-ise-yaradi/2008339> (Erişim 05.11.2020).

Aydın, M. (2005), *Dağlık (Yükarı) Karabağ Sorunu*, Ed. Baskın Oran, içinde *Türk Dış Politikası* (Cilt: 2), İstanbul: İletişim Yayınları.

Caferov, N. (2016), “4 Gün Savaşı” ve Bölgesel Dengeler, *Deutsche Welle Türkçe*, 06.04.2016, <https://www.dw.com/tr/4-g%C3%BCn-sava%C5%9F%C4%B1-ve-b%C3%B6lgesel-dengeler/a-19168839> (Erişim 05.11.2020).

Ekici, Y. (2017), *Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu*, VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 2(1): 62-77.

Eyvazlı, E. (2017), *Türk Basımında Dağlık Karabağ Sorunu: Milliyet, Hürriyet, Sabah Gazeteleri Örneği*, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, IV(1): 57-74.

Gürbüz, V. M. (2003), *Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan Politikaları 1988-1994*, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, (10), <http://www.eraren.org> (Erişim 03.11.2020).

Gürel, Ş. S. (1992), *Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(1): 181-185.

İbrahimov, R. (2002), *Dağlık Karabağ Sözde Cumhuriyeti’nin Bağımsızlığının Tanınması Durumunda, Uluslararası Ortamda Ortaya Çıkabilecek Sorunlar*, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, (6), <http://www.eraren.org> (Erişim 02.11.2020).

Kasım, K. (2001), *Başlangıcından Barış Sürecine Dağlık Karabağ Çatışması*, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, (2),

<http://www.eraren.org> (Erişim 03.11.2020).

Kazımlı, E. (2018), *Azerbaycan’ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu*, (Ed. O. Orhan), içinde *Karadeniz ve Kafkaslar: Riskler ve Fırsatlar*, İstanbul: TASAM Yayınları, 101-112.

Kemaloğlu, İ. (2020), *Rusya’nın Dağlık Karabağ Tavrı Nasıl Okunmalı?*, Anadolu Ajansı, 07.10.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/rusya-nin-daglik-karabag-tavri-nasil-okunmali/1998747> (Erişim 05.11.2020).

Kuduban, Ş. D. A. ve Kaya, M. (2018), *Karabağ Sorununa Uluslararası Güçlerin Yaklaşımları Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme*, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 7(21): 923-949.

Özçelik, S. (2015), *Dağlık Karabağ Çatışması Analizi ve Barış Süreci*, Yeni Türkiye Dergisi (Kafkaslar Özel Sayısı), (77): 346-354.

Özyılmaz, E. V. (2013), *Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ*, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2): 191-208.

QHA. (2020), *İşte Ermenistan’ın Karabağ’daki Çaresizliğinin Resmi*, Qırım Haber Ajansı, 19.10.2020, <https://qha.com.tr/haberler/iste-ermenistan-in-karabag-daki-caresizliginin-resmi-genc-yasli-demeden-herkesi-askere-aldilar/262748> (Erişim 05.11.2020).

Rehimov, R. (2020), *Dağlık Karabağ’daki İşgale Son Verilmesini Öngören BMGK Kararları Uygulanmıyor*, Anadolu Ajansı, 29.09.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/daglik-karabagdaki-igale-son-verilmesini-ongoren-bmgk-kararları-uygulanmıyor/1989110> (Erişim 04.11.2020).

Sapmaz, A. ve Sarı, G. (2012), *Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi*, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 8(15): 1-31.

Stratejik Ortak. (2020), *Dağlık Karabağ Son Durum Haritası*, 03.11.2020, <https://www.stratejikortak.com/2020/11/karabag-son-durum-haritasi.html> (Erişim 05.11.2020).

Tıncel, T. K. (2016a), *Karabağ’da Yaşanan 4 Gün Savaşının Kısa Bir Değerlendirmesi*, Avrasya İncelemeleri Merkezi, (21): 1-6.

Tıncel, T. K. (2016b), *Güney Kafkasya’da 2-5 Nisan 2016’da Yaşanan 4 Gün Savaşı*, Ermeni Araştırmaları, (53): 301-338.

Yıldırım, D. ve Özönder, M. C. (1991), *Karabağ Dosyası*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Yılmaz, R. (2013), *Kafkasya’da Çözülemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, 2(1): 71-90.

Yılmazçelik, İ. ve Özdem, A. G. (2013), *İşgal Altındaki Türk Yurdu Karabağ*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, IX (2): 1-30.

Yığıt, S. ve Gülbiten, G. (2017), *Rusya’nın Güney Kafkas Dış Politikası: Dağlık Karabağ ve Hazar Denizi, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 5(2): 1-30.

LİBYA'DAKİ GÜNCEL GELİŞMELER-2

Ateşkes kararı ile birlikte iki taraf, ülkede 2021 yılında parlamento ve devlet başkanlığı seçimlerinin gerçekleştirileceğini belirtmiş ve uluslararası topluma ülkeye uygulanan petrol ambargosunun kaldırılması çağrısında bulunmuştur.

Devrim TAŞKIRAN

Araştırma Görevlisi, İstanbul Arel Üniversitesi,
İİBF, Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bölümü.

Libya İçin Berlin Konferansı
<https://www.dw.com/tr/libya-i>

2011 yılının şubat ayında, Arap Baharı'nın etkisiyle mevcut iktidara karşı halk ayaklanmalarının başladığı ve bu halk ayaklanmalarının bir süre sonra İç Savaş'a dönüştüğü Libya'daki krizin çözümü için, 2020 yılının başlarında Berlin'de bir konferans düzenlenmiş ve bu konuda önemli bir adım atılmıştır. Berlin Konferansı'nda alınan kararlar her ne kadar ihlal edilmiş ve çatışmalar devam etmişse de ağustos ayında Libya'da Kriz'in tarafları olan Trablus merkezli Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH)'nin ve Tobruk merkezli Libya Ulusal Ordusu'nun peş peşe ateşkes kararı alması ülkede olumlu gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Ateşkes kararı ile birlikte iki taraf, ülkede 2021 yılında parlamento ve devlet başkanlığı seçimlerinin gerçekleştirileceğini belirtmiş ve uluslararası topluma ülkeye uygulanan petrol ambargosunun kaldırılması çağrısında bulunmuştur.

Ülkede yaşanan bu olumlu gelişmenin ardından ateşkes kararının daha da güçlendirilmesi ve anlaşmazlıkların çözümü için Fas'ta bir görüşme gerçekleştirilmiş (Deutsche Welle, 2020a) ve bu görüşmelerde bazı görevlerin paylaşımı konusunda uzlaşma sağlanmıştır. Öte yandan Fas'taki görüşmelere paralel olarak İsviçre'nin Montrö kentinde de görüşmeler gerçekleştirilmiş ve bu görüşmelerde taraflar görüş ayrılıklarını bir kenara koyarak yakınlaşma eğilimine girdiklerini göstermişlerdir. Bunun yanı sıra Montrö'deki görüşmelerde taraflar, ülkede üzerinde uzlaşılacak bir anayasa çerçevesinde parlamento ve başkanlık seçimlerinin yenilenmesi için 18 aylık bir süreç belirlemişler ve bunun için bir temsil hükümetinin kurulmasını kararlaştırmışlardır (Deutsche Welle, 2020b).

BM Genel Sekreteri Libya Özel Temsilci Vekili Stephanie Turco Williams

BM Genel Sekreteri Libya Özel Temsilci Vekili Stephanie Turco Williams, yaptığı açıklamada tarafların imzalanan ateşkes anlaşmasını ülkede hemen yürürlüğe sokacaklarını ifade etmiştir.

Fas'ta ve İsviçre'de gerçekleşen bu görüşmelerin ardından ülkede barışın tesisi konusunda önemli bir adım atılmış ve Ekim ayında İsviçre'nin Cenevre kentinde UMH ve LUO temsilcileri tarafından daimi ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Burada gerçekleşen görüşmelerde arabuluculuk rolü üstlenen BM Genel Sekreteri Libya Özel Temsilci Vekili Stephanie Turco Williams, yaptığı açıklamada tarafların imzalanan ateşkes anlaşmasını ülkede hemen yürürlüğe sokacaklarını ifade etmiştir. Öte yandan Williams, ülkedeki paralı askerlerin ve yabancı savaşçıların Libya'yı en fazla üç aylık süre içerisinde terk etmeleri gerektiğini, tartışmalı bölgelerde polis gücünün kurulması ve buralarda devriye görevi göreceğini, Ras Lanuf ve Es Sider'deki petrol tesislerinde yeniden üretime başlanacağını belirtmiştir. Bununla birlikte Williams, tarafların ülkede bölgeleri birbirine bağlayan hava ve kara güzergâhlarının açılması konusunda mutabakat sağladıklarını açıklamıştır ve böylece Libya'da uzun bir süreden beri ilk defa Trablus'tan Bingazi'ye sefer düzenlenmiştir (Sputnik Türkiye, 2020a). Öte yandan Cenevre'de kalıcı ateşkes anlaşmasının imzalanmasından kısa bir süre sonra, daha önce Ekim ayının sonuna kadar istifa

edeceğini açıklayan UMH Başbakanı Fayiz es-Serrac'ın taraflar arasında devam eden diyalog süreci tamamlanuncaya kadar istifa etmeyeceği açıklanmıştır. Serrac'ın bu kararı, BM Libya Destek Misyonu ve bazı müttefik ülkelerin göreve devam etme çağrısı üzerine aldığı belirtilmiştir (Anadolu Ajansı, 2020).

Cenevre'de daimî ateşkes konusunda atılan adım her ne kadar olumlu bir adımmış gibi gözükse de, burada bazı soru işaretleri bulunmaktadır. Anlaşmanın imzalanmasının ardından Libya'daki önemli aktörlerden biri olan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan anlaşmanın üst düzey bir anlaşma olmadığını; anlaşmada UMH ve LUO liderlerinin imzasının bulunmadığını bu sebeple bu anlaşmanın güvenilir olmadığını ifade etmiştir. **Bu konuda Dağlık Karabağ sürecini örnek gösteren Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, daha önce birçok kez ateşkes kararı alınmış olmasına rağmen Ermenistan'ın ateşkesi ihlal ettiğini ifade etmiş ve ateşkes kararının üst düzey bir statü kazanması gerektiğini belirtmiştir (Türkiye Cumhuriyet Cumhurbaşkanlığı, 2020).**

İrini Operasyonu
<https://www.aa.com.tr/>

Öte yandan Türkiye tarafında Hafter'in Libya'daki varlığı ateşkes süreci için bir tehdit olarak görülmüştür. Libya'da daha önce birçok kez ateşkes kararı alınmışsa da bu kararların Hafter güçleri tarafından ihlal edildiği görülmüştür.

Fayiz es-Serrac
Libya Başkanlık Konseyi Başkanı

Görüldüğü üzere Hafter güçlerinin atmış olduğu adımlar ülkeyi büyük bir tehlikeye sürüklenme potansiyeline sahiptir. Bu adımlara ek olarak Hafter'in daha önce göstermiş olduğu saldırgan tavırları yeniden benimsemesi ihtimali dikkatlice değerlendirilmelidir.

Bu sebeple ülkede ateşkesin sağlanabilmesi bir bakıma Hafter'in ülkede barışı tehdit etmeyeceği taahhüdüne bağlanmak zorundadır. Bu durumun ehemmiyeti aşağıda bahsedilecek olan Türk ticaret gemisine el konulması olayında daha net bir şekilde anlaşılacaktır.

Cenevre'de ateşkes konusunda atılmış olan bu adımların ardından Libya'da yeni krizlere sebebiyet verebilecek bazı gelişmeler yaşanmıştır. İlk olarak, 22 Kasım'da BM'nin Libya'ya uyguladığı silah ambargosunun uygulanması amacıyla oluşturulan İrini Operasyonu'nda (bu operasyonun başlatılmasında Libya'nın BM tarafından resmi olarak tanınmış hükümeti UMH'nin onayı alınmamıştır.) Görevli Alman askerleri Türk Roseline A gemisinde Libya'ya silah taşındığı şüphesiyle arama yapmıştır. Bir şüphe üzerine gerçekleşmesi, öte yandan Türk makamlarından izin alınmaması sebebiyle uluslararası hukukun ihlal edildiği bu olayda Alman askerleri gece boyunca gemide arama yapmış ancak silah bulamamış ve Türkiye'nin tepkisi sonucu gemiden ayrılmıştır (Reuters, 2020). Bu olay üzerine Avrupa Birliği ve İtalya büyükelçileri ile Almanya maslahatgüzarı Dışişleri Bakanlığı'na çağırılmış ve ilgili ülkelere ve Avrupa Birliği'ne protesto notası verilmiştir (Deutsche Welle, 2020c).

General Halife Hafter

Bununla birlikte Kasım ayının ortasında BM girişimiyle Tunus'ta müzakere masasına oturan taraflar, devlet başkanlığı ve parlamento seçimlerinin 24 Aralık 2021 tarihinde yapılması konusunda anlaşmaya varmıştır. Bu karar üzerine İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya seçim kararını memnuniyetle karşıladıklarını ve bu durumun Libya'nın egemenliği ve kurumlarının demokratik meşruiyet açısından önemli bir adım olduğunu belirtmişlerdir. Aynı zamanda bu dört ülke, Libya'daki çatışmalara taraf olan grupları ve onlara destek veren ülkeleri başlatılan barış sürecine müdahale edilmemesi konusunda uyarılmış ve Berlin sürecinde alınan kararlara aykırı davranan herkese karşı önlem alınacağı konusunda hazır olduklarını ifade etmişlerdir. Her ne kadar bu dört ülke, tüm Libya ve uluslararası aktörlerden BM'nin çabalarına zarar verecek davranışlardan kaçınmaları istemişse de (Deutsche Welle, 2020d) bir süre sonra süreci sekteye uğratabilecek başka bir gelişme yaşanmıştır.

Hafter öncülüğündeki LUO donanması, bu açıklamadan kısa bir süre sonra Libya açıklarında Misrata'ya gitmek üzere olan Jamaika bandıralı bir Türk gemisine el koymuştur. Olayın ardından açıklama yapan LUO Sözcüsü Ahmed el-Mismari, gemide ilaç bulunduğunu ve hiçbir silaha rastlanmadığını belirtmesine rağmen Türkiye'yi BM'nin tanıdığı UMH'ye silah ve savaşı sevkiyatı yapmakla suçlamıştır.

Öte yandan Mismari, geminin yasak ilan edilen bölgeye girdiğini, bunun üzerine gemiye çağrı yaptıklarını ancak herhangi bir cevap gelmemesi üzerine ilaç yüklü gemiye el konulduğunu ifade etmiştir (Sputnik Türkiye, 2020b). Libya'da yaşanan gelişmeler üzerine Dışişleri Bakanlığı olayı kınamış ve geminin planlı seferine yeniden devam etmesini talep etmiş ve Türk çıkarlarının hedef alınması halinde bu durumun ağır sonuçlarının olacağı ve bu adımları atan unsurların meşru hedef telakki edileceğini belirtmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2020). Görüldüğü üzere Hafter güçlerinin atmış olduğu adımlar ülkeyi büyük bir tehlikeye sürüklenme potansiyeline sahiptir. Bu adımlara ek olarak Hafter'in daha önce göstermiş olduğu saldırgan tavırları yeniden benimsemesi ihtimali dikkatlice değerlendirilmelidir. Aksi bir durum barış sürecini onarılamayacak bir şekilde olumsuz etkileyecektir.

Kaynakça

- Ankara'dan AB, İtalya ve Almanya'ya protesto notası. (2020, 23 Kasım). Deutsche Welle. <https://p.dw.com/p/3ljFe>
- BM: Libya'da taraflar kalıcı ateşkes anlaşması imzaladı, paralı askerlerle yabancı savaşçılar üç ay içinde gidecek. (2020, 23 Ekim). Sputnik Türkiye. <https://sptnkne.ws/Ed5h>
- Fas'ta Libya görüşmeleri başladı. (2020, 7 Eylül). Deutsche Welle. <https://p.dw.com/p/3i6WR>
- Germany angers Turkey with attempt to police Libya arms embargo. (2020, 23 Kasım). Reuters. <https://reuters/3am77eG>
- Libya Başbakanı Serrac istifa kararından vazgeçti. (2020, 30 Ekim). Anadolu Ajansı. <https://bit.ly/3mwbQlc>
- Libya'daki sürece müdahale edenlere yaptırım tehdidi. (2020, 23 Kasım). Deutsche Welle. <https://p.dw.com/p/3liTg>
- Libya'daki taraflar önemli görevlerin paylaşımında uzlaştı. (2020, 11 Eylül). Deutsche Welle. <https://p.dw.com/p/3ifUj>
- Libya'da yapılan ateşkes anlaşması en üst düzeyde yapılan bir ateşkes değil. (2020, 23 Ekim). <https://bit.ly/2WnjuCh>
- Libya'nın Marsa Susa Açıklarında Durdurulan ve Keyfi Para Cezası Uygulanan Gemi Hk. (2020, 8 Aralık). Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. Açıklama No: 317. <https://bit.ly/38bMF0K>
- Reuters: Libya'da Türk gemisine el koyuldu. (2020, 8 Aralık). Sputnik Türkiye. <https://sptnkne.ws/E975>

DOĞU AKDENİZ'DE LIBYA'YA GİDEN TÜRK UYRUKLU TİCARET GEMİSİ

AYA İRİNİ OPERASYONU KAPSAMINDA ARANMASININ
ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doğu Akdeniz bölgesi özellikle doğal kaynakların bulunması ile oldukça önemli bir bölge haline gelmiştir. Ancak tarihsel açıdan bakıldığında Akdeniz ulaşım açısından önemli su yollarından da biridir. Bu bağlamda bölgeye komşu olan ya da sömürge yolu ile bir şekilde bölgede etkin olmuş devletler açısından tarihsel önemini hep korumuştur. Bu sebeple Akdeniz üzerinde hangi devletlerin uluslararası hukuka göre hangi haklara sahip olduğu çözümlenmesi gereken sorunlardan en önemlisini ifade etmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de üstünlüğü ele geçirmesi dışında tam anlamıyla bir devletin egemenliğinde olduğu görülmemiştir. Akdeniz'e kıyı olan bölgelerde hâkimiyet mücadelesi uzun süre devam etmiş, yıllar içinde aktörler değişmiş, ancak kesin bir sonuç alınamamıştır. Özellikle sömürgecilik faaliyetlerinin II. Dünya Savaşı ile etkisini yitirdiği gözlemlenmiş ve artık ittifakların güçlü tarafı belirlediği bir süreç yaşanmaya başlamıştır. Akdeniz'e komşu olan Ortadoğu'da; İsrail'in 1948'de kurulması, bunun sonucunda başlayan İsrail – Arap Savaşları, Soğuk Savaşın tüm devletleri ittifak bulmaya ittiği dönemde yoğun biçimde ABD ve SSCB'nin güç mücadelesine girmesi ve dengelerin bu duruma göre belirlenmesi, Soğuk Savaşın bitiminden sonra ABD'nin küresel bir güç olmaya devam etmesi ve 11 Eylül 2001'de ABD'de ikiz kulelere yapılan saldırı sonucu ABD'nin dikkatini tamamen bölgeye vermesi sonucu oluşan bir süreç gözlemlenmiştir. Aynı şekilde Türkiye de bu süreçte özellikle iç politikasında oldukça sıkıntılı süreçler yaşamış ve çoğunlukla Akdeniz konusunda Kıbrıs'ta yaşanan olaylarla birlikte aktif olduğu söylenebilmektedir.

Cansel SAKAL
Araştırma Görevlisi, İstanbul Arel Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası
İlişkiler (İngilizce) Bölümü.

Libya'ya giden Türk gemisi

Arap Baharı kelimesi, 2010 yılının sonlarında başlayan hükümet karşıtı politikaları temsil etmektedir. 17 Aralık 2010'da Tunus'ta Mohammad Bouazizi isimli bir gencin hükümet binası karşısında kendisini ateşe vermesiyle başlamıştır.

Libya'daki ve Doğu Akdeniz'deki Gelişmeler ve Aya Sofya ile Aya İrini Operasyonları Ortadoğu'da ABD'nin müdahaleleri, uzun dönemde bugün Arap Baharı olarak bildiğimiz Ortadoğu'nun yapısını şekillendiren ve değiştiren bir dizi olaylara neden olmuştur. Arap Baharı kelimesi, 2010 yılının sonlarında başlayan hükümet karşıtı politikaları temsil etmektedir. 17 Aralık 2010'da Tunus'ta Mohammad Bouazizi isimli bir gencin hükümet binası karşısında kendisini ateşe vermesiyle başlamıştır. Mohammad Bouazizi'nin ölümü nedeniyle halkta oluşan tepkiler giderek büyümüştür. Sonrasında benzeri olaylar diğer Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde de görülmeye devam etmiştir. Tunus'tan sonra Cezayir, Lübnan, Ürdün, Mısır ve Libya'da görülen halk ayaklanmalarının etkisiyle mevcut hükümetler yıkılmıştır (Öncel ve Malik, 2015: 18). Hükümetlerin yıkılması sonrasında ortaya çıkan istikrarsız ortam çeşitli ittifakların ortaya çıkmasına neden olmuş, özellikle bölgeye komşu devletler tarafından hükümetler ya da

isyamı gerçekleştiren gruplar desteklenmiştir. Libya'da görülen ayaklanmalarda, çoğu Ortadoğu ülkesinde olduğu gibi hükümetin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır. Başlangıçta Kaddafi Hükümeti olayları umursamamıştır. Ancak olaylar tahmin ettiği durumdan daha fazla büyümüş ve Batılı devletlerin NATO ve BM'yi devreye sokmasıyla Kaddafi'nin sonunu getiren olaylar yaşanmaya başlamıştır. Kaddafi'nin devrilmesiyle Libya faşist rejiminden kurtulmuş, istikrarsız durumdan kurtulamamıştır. 2014'te seçimlerin yapılmasına rağmen Libya üç temel bölgeye ayrılmıştır. Libya'nın büyük kısmında Libya Ulusal Ordusu desteğindeki (Bingazi) Tobruk Hükümetinin kontrolündedir. Bundan sonra daha geniş alanlara sahip olan ikinci otorite 2015'te BM inisiyatifiyle kurulan Ulusal Mutabakat Hükümeti'dir. En sonuncu otorite olarak da Berberi aşiretleri ön plana çıkmaktadır. Gruplar arasında çatışmaların sonlanmaması üzerine Aralık 2015'te Libya Siyasi Anlaşması imzalanmıştır (Caner ve Şengül, 2018: 64 – 65). Ancak bu anlaşma da tam olarak sorunların çözümünü sağlamamıştır.

Tunus'ta başlayan Arap Baharı, aslında doğrusal veya dolaylı olarak Dünya'daki bütün devletleri ekonomik, sosyal veya siyasi yönden etkilemiştir. Petrol yönünden zengin olan Ortadoğu'da çıkan bu krizler sonrasında petrol ithali yapan ülkelerin ekonomileri açısından sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yüzden yeni kaynakların keşfi ve bu kaynakların kullanılması da devletler için birincil öncelik haline gelmiştir. Türkiye de egemenliği altında bulunan ya da yetkisi olan alanlarda kaynak araştırmasına başlamıştır. Bu bağlamda Karadeniz'de araştırmalar yapılmış ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından, "320 milyarlık metreküplük doğalgaz müjdesini 21 Ağustos'ta milletimize ilan etmiştik. Keşfettiğimiz rezerve 85 milyar metreküp daha eklendi. Sakarya sahasının Tuna 1 bölgesindeki doğalgaz rezerv miktarı 405 milyar metreküpü buldu. Bu kuyudaki çalışma önceden planlandığı şekilde 4775 metreye ulaşılmasının ardından sona erdi" şeklinde bir açıklama yapılmıştır (Milliyet, 2020). Karadeniz'de yapılan araştırmaların benzeri

Türkiye-Libya Deniz Sınırları Antlaşması

Akdeniz'de de yürütülmeye başlanmıştır. Ancak Doğu Akdeniz bölgesi, bölgeye komşu olan devletler arasında ihtilaflı bölgelerden biridir. Yaşanan ihtilafların en önemli sebebini de bölgedeki devletlerin kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge alanları oluşturmaktadır. Ancak buna rağmen Cumhurbaşkanı Erdoğan yaptığı son açıklamada, “Kamuoyuna yansıyan kimi bilimsel araştırmalar, bölgedeki çıkarılabilir doğal gaz miktarının 3,5 trilyon ile 10 trilyon metreküp arasında olduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde bölgede 1,5 ila 3,5 milyar varil civarında petrol rezervinin mevcut olduğu hesaplanmaktadır” bilgisini paylaştı (Bloomberg, 2020). Türkiye'nin yaptığı açıklamalar ve aynı zamanda Akdeniz'de yapılan sondaj çalışmaları, kıta sahanlığı konusunda anlaşmazlıklar yaşadığı başta Yunanistan olmak üzere Yunanistan ile anlaşmaya varmış olan diğer devletleri rahatsız etmiştir. Bu amaçla ülkeler kimi zaman aralarında ikili anlaşmalar yapmakta, aynı zamanda en büyük adımlardan biri olarak Akdeniz'e kıyaslı olan 7 ülke olarak Yunanistan, İtalya, Filistin, Kıbrıs, İsrail, Ürdün ve Mısır KKTG ve Türkiye'nin katılımı olmadan 2019 yılı başında Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nu kurmuştur. Türkiye de bu durum karşısında, Libya ile bir anlaşmaya varmıştır. Bu şekilde Türkiye, hem Libya ile deniz sınırı anlaşması yapmış, hem de Doğu Akdeniz'de bir ittifak bulmuştur (Ercan ve Kılınç, 2020: 23). Özellikle Avrupa

Birliği üyesi olarak Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin sınırlarını ve kıta sahanlığını ilgilendiren bu konuda Avrupa Birliği üye devletleri de sürece dâhil olmaya başlamışlardır.

Aya Sofya Operasyonu'nda görevli 22 ülkeden gelen bin 318 asker, 3 gemi ve bir uçak gemisiyle göçmen taşıyan deniz araçlarını durdurup arama yaparak gemilere el koyabilecektir. Aya Sofya Operasyonu'nun ardından Avrupa Birliği, Libya'da yaşanan olaylarla ilgili olarak Aya İrini adı verilen bir operasyon daha başlatmıştır.

Avrupa Birliği üyesi olan devletler, farklı nedenleri de kapsayan konular sebebiyle özellikle Doğu Akdeniz bölgesiyle ilgilenmektedir. Bu sebeplerden ilki, üyesi olan iki devletin yani Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin sınırları ve kıta sahanlığı konusunu Avrupa Birliği'nin meselesi olarak görmesidir. İkinci bir konu da Doğu Akdeniz'de bulunan enerji kaynaklarının

kullanımı ile ilgilidir. Bir diğer konu da özellikle Akdeniz üzerinden Ortadoğu'dan Avrupa'ya gelmeye çalışan mülteciler konusu ile Ortadoğu'da yapılan askeri yardımlar konusudur. Bu bağlamda Avrupa Birliği kapsamında gerçekleştirilen ilk operasyon olarak Aya Sofya Operasyonu ön plana çıkmaktadır. 22 Avrupa ülkesi 2015 yılı haziran ayı sonunda bir araya gelerek, Libya'dan Avrupa'ya mülteci taşıyan insan kaçakçılarını karşı Avrupa Birliği Akdeniz İçin Deniz Kuvvetleri (EUNAVFOR MED) olarak da geçen AB üye ülkelerinin deniz kuvvetlerinin yer aldığı bir kuvvetle savaş açtı. Aya Sofya Operasyonu'nda görevli 22 ülkeden gelen bin 318 asker, 3 gemi ve bir uçak gemisiyle göçmen taşıyan deniz araçlarını durdurup arama yaparak gemilere el koyabilecektir (Euronews, 2020). Aya Sofya Operasyonu'nun ardından Avrupa Birliği, Libya'da yaşanan olaylarla ilgili olarak Aya İrini Operasyonu'nda da Avrupa Birliği (AB) Akdeniz İçin Deniz Kuvvetleri (EUNAVFOR MED) yer almaktadır. Avrupa Birliği'nin BM Güvenlik Konseyi'nin silah ambargosunu denetlemek amacıyla 31 Mart 2020'de başlattığı Aya İrini Operasyonu ile hava, deniz ve unsurlarından da yararlanılmıştır. Bu operasyonla Libya açıklarında gemilerin denetlenmesi ve yasa dışı petrol ticareti ile ilgili bilgi toplanması amaçlanmaktadır. Tuğamiral Fabio Agostini tarafından yönetilen ve karargâhı İtalya'nın başkenti Roma'da olan operasyon, Libya hükümeti tarafından reddedilmiştir (Habertürk, 2020). Aya İrini Operasyonu kapsamında Avrupa Birliği'ne üye devletler, askeri ve teknik olarak destek olmuşlardır. Örneğin; Alman Federal Meclisi (Bundestag), hükümetin, Birleşmiş Milletlerin Libya'ya yönelik silah ambargosunun denetlenmesi için Avrupa Birliği (AB) tarafından Akdeniz'de başlatılan “Aya İrini” adlı operasyona asker gönderme tezkeresini onaylamıştır (Habertürk, 2020). Uluslararası alanda devletlerin, kişilerin, örgütlerin statüleri, hakları ve haklarının sınırları uluslararası hukuk kapsamında değerlendirilmektedir. Denizlerde uygulanacak uluslararası hukuk kuralları belirlemek amacıyla tarih boyunca farklı dönemlerde anlaşmalar yapılmıştır. Birden fazla devletin taraf olduğu bu anlaşmalara ilk örnek olarak Cenevre'de 1958 tarihinde yapılan I. Deniz Hukuku Konferansı'nı göstermek mümkündür. Bu konferans sonucunda i) Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi, ii) Açık Deniz Sözleşmesi, iii) Kıta Sahaneliği Sözleşmesi, iv) Açık Denizlerde Balıkçılık ve Canlı Kaynakların Korunmasına

Uluslararası Hukukta Ticaret Gemilerinin Statüsü ve Türk Uyruklu Ticaret Gemisinin Aya İrini Operasyonu Kapsamında Aranması

BM Deniz Hukuku Sözleşmesi

İlişkin Sözleşme, v) Uyuşmazlıkların Zorunlu Çözümüne İlişkin İhtiyari Protokol konularında anlaşma sağlanmıştır (Pazarıcı, 2014: 255). Ancak bazı konularda anlaşmalar sağlanamamıştır. Uluslararası deniz hukuku açısından en kapsamlı olarak hazırlanan ve birçok devlet tarafından kabul gören anlaşma 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'dir. Ancak Dünya'daki bütün devletler tarafından onaylanan bir metin değildir. Türkiye de BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin taraf devletleri arasında yer almamaktadır.

Uluslararası deniz hukuku konusunda yapılan bu anlaşmalar dışında devletlerin kendi aralarında imzaladıkları anlaşmalar ve genel yapılageliş kuralları da temel alınmaktadır.

Uluslararası hukuk bağlamında kabul edilmiş bazı kavramlar mevcuttur. Bu kavramlardan ilki olarak gemiler statü olarak ikiye ayrılmıştır. Bunlardan ilki ticaret gemileri, diğeri de savaş gemileri olarak da statüleri uluslararası hukukta belirlenen devlet gemileridir (Pazarıcı, 2014: 251). Bu kavramlardan bir diğeri de açık deniz kavramıdır.

Açık deniz olarak anılan bölge Pazarıcı'ya göre "Uygulanan uluslararası hukuka göre açık deniz; iç sular, karasuları, takımada devletlerinin takımada suları ve münhasır ekonomik bölge dışında kalan deniz alanını kapsamaktadır" (Pazarıcı, 2014: 289). Açık denizler gemilerin, uçakların geçişinin serbest olduğu bölgelerdir ve herhangi bir devletin egemenlik alanına girmemektedir. Uluslararası denizde her gemi belirli bir devletin bayrağını taşımak zorundadır ve her devletin kendi egemenliği altında bulunan gemiler üzerinde açık denizde de yetkili olması gerekmektedir. Bu kurala bayrak yasası denilmektedir (Pazarıcı, 2014: 290). Her devlet de gemilere tabiiyetinin verilmesi yani bayrağını taşıma hakkının verilmesi için gereken şartların belirlenmesi yükümlülüğüne tabidir (Cecanpınar, 2014: 75). Açık deniz alanlarında gemiler, bayrağını taşıdıkları devletin sorumluluğu altında bulunmaktadır. Bazı istisnai durumlar haricinde başka bir devletin bu gemilere müdahale hakkı bulunmamaktadır. Bu duruma istisna olabilecek durumlar olarak herhangi bir uyrukluk ayrımı gözetmeden devletlerin, denetleme ve kimi durumlarda kovuşturarak cezalandırma yetkilerini kullanabilecekleri durumlar şunlardır: i) Deniz haydutluğu, ii) Köle ticareti, iii) Uyuşturucu maddeler kaçakçılığı, iv) Açık denizden ses ya da görüntü aracılığıyla yapılan izinsiz yayınlar (Pazarıcı, 2014: 291). Bu istisnai durumlar dışında gemilere ancak bayrak yasası ile bağlı olduğu devletlerin müdahale yetkisi vardır ve devletler egemen eşittir (Misili, 2014:181).

22 Kasım 2020 tarihinde Türkiye'den Libya'ya giden Türk bayraklı Roseline-A gemisi Bingazi'nin 200 km. açıklarında açık denizde Aya İrini Operasyonu'na bağlı olarak Yunanistan Deniz Kuvvetleri'nden bir komutanın idare ettiği bir Alman firkateyni tarafından arandı.

Geminin arama sebebinin silah taşıma ihtimali olduğu öne sürülmüştür. Gece başlayan arama, sabahın ilk saatlerine kadar devam etmiş ve sonucunda insani yardım malzemesi, gıda, boya gibi ürünlerin taşındığı tespit edilmiştir (Euronews, 2020). Bu olayın ardından Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı, ticaret gemisinin açık denizde Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından verilmiş bir arama izni olmamasına rağmen uluslararası mevzuata aykırı şekilde durdurulup aranması nedeniyle re'sen soruşturma başlatıldığını açıklamıştır (Hürriyet, 2020). Konuyla ilgili Sputnik News'te yer

alan Avrupa Birliği'nden yapılan açıklamaya göre ise "Aya İrini Operasyonu Komuta Merkezi konuyu ilişkin olarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin (BMGK) 2292 ve 2526 sayılı kararlarına atıf yapılmış ve bayrak devletinden cevap almayan Alman Hamburg Fırkateyni ekibinin, Bingazi Limanı'nın yaklaşık 160 deniz mili kuzeyindeki uluslararası sulara gemiye çıktığını söylemiştir. Gemi kaptanı ve mürettebatının, gemiye çıkarma sırasında iş birliğine açık bir tavır sergilediğini belirtmiştir.

Gemilerin açık denizlerde herhangi bir devletin karasularında ya da kıta sahanlığında yaşadığı gibi bir denetlemeye ve kurallara tabi olmaması açık denizlerin serbesti ilkesine işaret etmektedir.

İrini Operasyonu

Bayrak devletinin, geminin incelenmesine izin vermediğini bildirmesiyle, Aya İrini Operasyonu'nun, gemide hiçbir yasa dışı malzeme izine rastlanmayan arama faaliyetini durdurduğunu ve gemi yoluna devam etmek üzere bırakıldığını ifade etmiştir." (Sputnik, 2020). İfadelerde yer alan BM'nin 1970 Sayılı kararında Libya'ya yönelik silah satışının durdurulması çağrısında bulunulmuştur (BM, 2011). 2292 sayılı kararda üye ülkelerden herhangi bir şekilde 1970 sayılı karara uyulup uyulmadığının denetlenmesini istemiştir (BM, 2016). 2526 sayılı kararında ise Libya'ya komşu ülkelerin önemli katkılarıyla 19.01.2020'de toplanan Berlin Konferansı'nın yeniden çağrılması ve 2510 sayılı kararı hatırlatmıştır. Buradan yola çıkarak da 2526 sayılı kararda ambargoyu genişletme kararı aldıklarını

belirtmişlerdir (BM, 2020). Ancak özellikle belirtmek gerekmektedir ki, BM'nin almış olduğu kararlar silah ambargosuna ve bu ambargonun uygulamasının denetlenmesine ilişkindir.

Uluslararası hukukta uygulan teamüller, yapılageliş kuralları ve aynı zamanda BM Deniz Hukuku Sözleşmesi dahil olmak üzere uluslararası kaynaklar, açık denizlerde istisna olan ve tüm devletlerin karşı çıktığı durumlar haricinde; gemiler üzerindeki bütün yetkilerin geminin bayrak devletine işaret ettiğini göstermektedir.

Gemilerin açık denizlerde herhangi bir devletin karasularında ya da kıta sahanlığında yaşadığı gibi bir denetlemeye ve kurallara tabi olmaması açık denizlerin serbesti ilkesine işaret etmektedir. Aynı zamanda Roseline – A gemisi bir ticaret gemisi olup, tamamen savaş gemilerine uygulanan prosedürden muaftır. Yapılan arama sonrasında konteynırlardan çıkan malzemeler tamamen bunu kanıtlamıştır. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi ve Deniz Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi (DEHUKAM) Müdürü Prof. Dr. Hakan Karan'ın, Sputnik'e yaptığı değerlendirmeye göre "Açık denizlerde bir gemiye ziyaret konusu, Uluslararası Denizcilik Örgütü'nde 2005 senesinde tartışıldı. Uluslararası Denizcilik Örgütü'nün deniz haydutluğunun önlenmesi için bir sözleşmesi var. O dönemde, 11 Eylül olayı düşünülerek buna bir protokol eklemek istendi. Bu sırada ABD başta olmak onun müttefikleri açık denizde iken terör maksatlı malzeme ya da kitle imha silahı taşındığından şüphelenilen gemilere müdahale edilmesine imkân sağlayacak bir yöntem geliştirmeye çalıştılar. Burada ilk teklif kabul görmeyince ABD'nin önerisi, 4 saatlik arama başvuru süresi getirilmesi oldu. Bu kapsamda, bayrak devletinden 4 saat süre boyunca cevap çıkmazsa izin verilmiş sayılması önerildi. Buna da karşı çıkıldı. Sonucunda isteyen devletlerin bu kararı almaya yönelik bir beyanda bulunabilecekleri belirtildi." (Sputnik, 2020). Yaşanan olay ve yapılan açıklamalar incelediğinde Avrupa Birliği'nin Aya İrini Operasyonu kapsamında Roseline – A isimli gemiye yönelik yaptığı arama uluslararası hukuka aykırı bulunmaktadır. Çünkü hem Roseline – A gemisinin bir ticaret gemisi olması, hem de taşıdığı yük itibarıyla BM kararlarına aykırı bir yük bulundurmaması, aynı zamanda geminin bayrak devleti olan Türkiye'yi bilgilendirmeden aramayı gerçekleştirmesi bu sonucu doğurmaktadır.

Kaynakça

Cantürk, C. & Şengül, B. (2018), *Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz, Uluslararası Afro – Avrasya Araştırmaları Dergisi, Haziran, Sayı 6, Sayfa 45 – 70.*

Cecanpınar, H. (2014), *Devletin Evrensel Yargı Yetkisi ve Uluslararası Hukuk, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı.*

Ercan, M. & Kılınç, M. (2020), *Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Ortadoğu Merkezli Doğu Akdeniz Politikaları "Kıbrıs Çatışması ve Libya Mutabakatı", Anadolu Strateji Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, Sayfa 15 – 28.*

Misili, S. (2014), *Açık Denizlerin Serbestliği, Gemilerin Uyrukları ve Bayrak Devleti Münhasır Yargı Yetkisi Arasındaki İlişkinin Teamül Hukuku, Konvansiyonlar ve Mahkeme Kararları Işığında İncelenmesi, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XVIII, Sayı 1, Sayfa 179 – 207.*

Öncel, A. & Malik, A. (2015), *The Arab Spring and Its Impact on the Foreign Trade of Turkey, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 17, Sayı 2, Sayfa17-36.*

Pazarıcı, H. (2014), *Uluslararası Hukuk, 13. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.*

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-turk-gemisinde-skandal-arama-ankara-cumhuriyet-bassavciligi-sorusturma-baslatti-41673637> (07.12.2020).

<https://tr.sputniknews.com/columnists/202011241043283896-turk-gemisinin-durdurulmasi-uluslararasi-hukuka-uygun-mu/> (10.12.2020).

<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/son-dakika-cumhurbaşkanı-erdogan-mujdeyi-acikladi-iste-karadenizdeki-yeni-gaz-rezervi-6332507> (10.12.2020).

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54585247> (13.12.2020).

<https://www.bloomberght.com/erdogan-bolge-1-5-ila-3-5-milyar-varil-civarinda-petrol-rezervinin-oldugu-hesaplanmaktadır-2270109> (13.12.2020).

<https://tr.euronews.com/2015/10/07/sofya-operasyonu-ab-insan-tacirlerine-savas-acti> (13.12.2020).

<https://www.haberturk.com/almanya-irini-operasyonuna-asker-gonderecek-2671619> (14.12.2020).

<https://tr.euronews.com/2020/11/23/alman-savas-gemisi-libya-ya-giden-turk-kargo-gemisini-durdurarak-silah-aramas-yapti> (16.12.2020).

[https://undocs.org/en/S/RES/1970%20\(2011\)](https://undocs.org/en/S/RES/1970%20(2011)) (17.12.2020).

[https://undocs.org/S/RES/2292\(2016\)](https://undocs.org/S/RES/2292(2016)) (17.12.2020).

[https://undocs.org/en/S/RES/2526\(2020\)](https://undocs.org/en/S/RES/2526(2020)) (17.12.2020)

FİNANSAL KÜRESELLEŞME ALTINDA TÜRKİYE EKONOMİ POLİTİĞİ

Finansal Küreselleşme ülke ekonomilerinin dünya ekonomisiyle birleşmesi ve yaşanan dünyanın tek bir pazar haline gelmesi şeklindeki ekonomik bütünleşmedir.

Murat AKKAYA
Doç. Dr., T.C. İstanbul Arel Üniversitesi
Uluslararası Ticaret ve Finans Bölümü (İng).

Ekonomi ve finans teorilerine göre sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasındaki ana etkenler; eğitilmiş ve yetenekli nüfus, teknolojik yenilikler, sermaye birikimi, istikrarı sağlayan makroekonomik yapı ve verimli işleyen bir hukuk sistemidir. 24 Ocak Kararları (24 Ocak 1980) ile başlayan dönemdeki Turgut Özal (ANAP), Tansu Çiller, Mesut Yılmaz, Bülent Ecevit ve 18 yıldır Türkiye yönetiminde bulunan Recep Tayyip Erdoğan hükümetleri-

inin ana amacı ve politikaları sürdürülebilir büyüme üzerine olmasına rağmen, bu yıllar ekonomik ve politik krizler dönemi olarak adlandırılmaktadır. Tansu Çiller (DYP), Mesut Yılmaz (ANAP), Bülent Ecevit (DSP) dönemleri hem ekonomik hem de politik istikrarın sorunlu olduğu dönemler olarak bilinmektedir. Recep Tayyip Erdoğan (AKP) hükümetlerinin ilk 10 yılı ekonomik ve politik istikrar içinde geçmiştir. Ancak 28 Mayıs 2013 yılında başlayan Gezi Parkı olayları Türkiye ekonomi-

politiginde yeni dönemin başlangıcı olmuştur. Sonrasında yaşanan 17-25 Aralık Olayları, 15 Temmuz Darbe Girişimi ve 10 Ağustos 2018 kurşoku AKP hükümetinin bugün yaşadığı ekonomik-politik sıkıntıları ortaya çıkarmıştır. 9 Kasım 2020 tarihinde yaşanan Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak'ın istifası ile hükümet yeniden ekonomik ve demokratik reform yapma vaadinde bulunarak ekonomiyi toparlamaya çalışmıştır. Son 40 yılda yaşanan ekonomik ve politik sorunlar ile orta gelir tuzağında bulunmamızı anlamak

için küreselleşmenin ve en önemlisi finansal küreselleşmenin anlaşılması gerekmektedir. Küreselleşmenin önemli bir ayağını oluşturan Finansal Küreselleşme 1980'den bu yana ülke ekonomilerinde ana tema haline gelmiştir ve piyasalardaki devlet etkilerinin ve düzenlemelerinin azaltılması sonucunda 1990'lı yıllarda hızlanmıştır. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve yeni ülkelerin piyasa ekonomisine geçmesi bu süreci hızlandırmıştır. Özelleştirmeler, şirket birleşmeleri veya satın almaları, uluslararası yatırımların genişlemesi ile iletişim ve elektronik teknolojilerindeki hızlı gelişmeler finansal küreselleşmeyi 2000'li yıllarda zirve noktalara taşımıştır. Bu dönemde uluslararası bankalar ve finansal kuruluşlar ülkelerin finans piyasalarına girmiş ve bu piyasaları kontrolleri altına almışlardır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) merkez olmak üzere gelişmiş ülkelerdeki türev ürün piyasaları çok yüksek işlem limitlerine ulaşmış ve 2008 yılında küresel ölçekte bir finansal krize yol açmıştır. Ancak aynı zamanda finansal güvenlik sorunları da ortaya çıkmıştır. Dünyanın finansal ve ekonomik sistemlerini etkileyen birçok ciddi finansal kriz 1980-2010 döneminde, yani finansal küreselleşme sürecinde yaşanmıştır. 1982 Meksika, Latin Amerika (Arjantin 2001-2019), 1994 Türkiye, 1997 Asya, 1998 Rusya, 2001 Türkiye ve 2008 ABD ipotek krizleri dünyanın finansal ve ekonomik sistemlerini derinden etkilemiştir.

Finansal Küreselleşme ülke ekonomilerinin dünya ekonomisiyle birleşmesi ve yaşanan dünyanın tek bir pazar haline gelmesi şeklindeki ekonomik bütünleşmedir. Ayrıca sınır ötesi finansal akımlarla artan küresel bağlantılara atıfta bulunan toplu bir kavramdır. Temel olarak, finansal küreselleşme bazı risk türleri yaratmaktadır: finansal krizler, reel

ekonomik faaliyet üzerinde deflasyonist bir etki ve küçük ölçekli üreticiler için fonlara erişimde azalma ve benzeri. Finansal küreselleşmenin son 30 yılında finansal ve bankacılık krizleri birçok ülkede ve özellikle de sabit döviz kuru uygulayan ve dış borcu bulunan ülkelerde sıklıkla ve şiddetle ortaya çıkmıştır. Bu krizlerde son borç veren kurum olarak IMF devreye girmiştir. IMF'nin müdahalesi ve son çare uluslararası borç veren kurum olarak rolü açıkça eleştirilmektedir. Sermaye hareketlerinin, finansal piyasaların ve düzenlemelerin uluslararasılaşması, ülkenin mali ve finansal sisteminin istikrarı için büyük bir gizli tehlike olan sermaye akışlarının ayrılması ve ölçülmesinde belirsizliğe yol açmaktadır.

Türkiye'de 24 Ocak 1980'de uygulamaya konulan ve 24 Ocak Kararları olarak bilinen uzun vadeli istikrar ve yapısal değişim programı IMF, Dünya Bankası ve İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'nin desteklediği finansal ve ekonomik küreselleşmenin zorladığı bir program olmuştur.

Ekonomik ve finansal faktörler yaşadığımız dünyada güvenlik veya güvensizlik kaynağı olabilmektedir. Bir ekonomik güvenliğe ulaşmak için aşağıdaki göstergeler dikkate alınmalıdır: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) büyüme oranı ve kişi başına düşen GSYİH, Döviz rezervleri, Enflasyon, İşsizlik ve yoksulluk seviyesi, Doğrudan yabancı yatırım, Ticaret dengesi ve Dış borç. Bu bakımdan ekonomik veya finansal güvenlik, yönetim makamlarının ulusal kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlama kabiliyetine bağlıdır. Ayrıca ödeme sistemi olarak ulusal ekonominin temel finansal ekonomik parametrelerinin gözetilme, bütçe kaynaklarını rasyonel kullanma ve borçlanma için en uygun şekilde dış borçlanma yapabilme becerisidir. Bu beceri

finansal krizleri etkisiz hale getirme ve uluslararası ekonomik kurumların ulusal ekonomik ve sosyal-politik sistem üzerindeki kasıtlı eylemlerini, yurtdışına sermaye çıkışlarını, finans alanındaki suçları ve idari suçlamaları önler. Bunun için ulusal finansal güvenlik durumuna doğrudan bağlı verimli bir yönetim gerekmektedir.

1980 – 2002 Döneminde Türkiye Ekonomi-Politigi

Türkiye'de 24 Ocak 1980'de uygulamaya konulan ve 24 Ocak Kararları olarak bilinen uzun vadeli istikrar ve yapısal değişim programı IMF, Dünya Bankası ve İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'nin desteklediği finansal ve ekonomik küreselleşmenin zorladığı bir program olmuştur. Türkiye OECD ülkelerine olan ve daha önce ertelenen borçların

yeniden ertelenebilmesi ve IMF ile anlaşmanın sağlanabilmesi amacıyla IMF'ye serbest piyasa ekonomisiyle dışa açılma taahhütünde bulunmuş ve 1980-1983 yıllarını kapsayan üç yıl süreli bir stand-by anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma bugüne uzanan 40 yılın başlangıcı olmuştur. Böylece Türkiye ekonomisinin dışa açılması ve serbest piyasa sisteminin tüm araç ve kurumlarıyla oluşturulması sürecine hızlı bir giriş yapılmıştır. Bu kararlar ile sanayileşme ve büyüme politikalarının, temelde ihracatın teşviki ve ithalatta serbestlik yoluyla Türk ekonomisinin

dünya ekonomisiyle tam entegrasyonunu sağlama stratejisi oluşturulmuştur. Döviz kuru 1980 Programı'nın başlangıcından itibaren ve halen etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. 24 Ocak Kararları'yla birlikte, % 48.6'lık büyük devalüasyonun ardından, % 5'i aşmayan küçük oranlı, ama sürekli devalüasyon politikaları uygulanmıştır. Yıllar itibarıyla Türk halkı devalüasyonlara alışkın bir hale gelmiştir. Döviz kurlarının ihracatın rekabet gücünü koruyacak, piyasadaki eğilimleri aktaracak ve çapraz kur değişimleri göz önünde bulundurulacak şekilde tespit edilmesi 1980 döneminden başlayarak bugüne kadar temel yaklaşım olmuştur. 1 Ekim 2020 tarihli Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak'ın "Döviz kuru benim için önemli değil" açıklaması bu yaklaşımın en güzel örneğidir.

5 Nisan Kararları olarak anılan ve Tansu Çiller hükümetinin 1994 yılında aldığı kararlar sonucunda GSYİH büyüme hızı %6,1 oranına gerilemiş ve enflasyon oranı (TÜFE) %125,5 oranında gerçekleşmiştir.

Dış borçların aksamadan uluslararası kurumlara ödenmesi ve ekonominin dış kaynak ihtiyacının azaltılması 1980 Programı'nın bir diğer önceliğini oluştururken, orta ve uzun vadeli kredi akışının devam ettirilmesi de 1980 sonrasının önemli bir özelliği olmuştur. Özal politikalarının gereği olarak fiyat kontrolleri kaldırılmış ve döviz ve faiz politikalarında değişikliklere gidilmiştir. 1980-1989 dönemi itibarıyla Türkiye'nin makroekonomik performansında iyileşmeler yaşanmıştır. 1980'de % -1,1 olan GSMH reel artış hızı yıllık ortalama reel % 4,8 olmuştur. Toplam yatırımların GSMH içindeki payı 1980'de % 21,9 iken, 1989 yılı için bu oran % 22,4 olmuştur. 1980'de % 107,2 olan enflasyon oranı (TEFE), 1989'da ise %64 olarak gerçekleşmiştir. 1980 yılında 2.9 milyar \$ seviyesinde olan ihracat 1989 yılında 11.6 milyar \$'a yükselmiştir. 1980 yılında 3.408 milyon \$ olan cari işlemler açığı 1987'de 806 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. 1988 ve 1989 yıllarında cari işlemler dengesi fazla vermiştir. 1980'de

% 10,5 olan kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH içindeki payı 1989'da % 5,3'e gerilemiştir. 1980 yılında 16.2 milyar \$ olan net döviz ve altın rezervleri 1989'da 9.283,2 milyon \$'a ulaşmıştır. 1980'de % 11,6 olan işsizlik oranı 1987'de % 9,5'e gerilemiştir.

Döviz kuru artışını düşük tutmak yoluyla enflasyonu düşürme politikası 1980'li yılların sonunda uygulamaya başlanmıştır. İhracata Yönelik Büyüme yerine sermaye ithali aracılığıyla İthalata Yönelik Büyüme geçilmiştir ve halen devam etmektedir. Döviz kuru artışını düşük tutmak yoluyla enflasyonu düşürme politikası ihracat ve döviz kazandırıcı işlemler üzerinde olumsuz bir etki yaratmış ve sonucunda 1994 krizi yaşanmıştır. 1990'lı yıllar sermaye hareketlerinin liberalleşmesi ve bu süreç içerisindeki konjonktürel politikalar da 1994 krizinde önem taşımaktadır. 5 Nisan Kararları olarak anılan ve Tansu Çiller hükümetinin 1994 yılında aldığı kararlar sonucunda GSYİH büyüme hızı %6,1 oranına gerilemiş ve enflasyon oranı (TÜFE) %125,5 oranında gerçekleşmiştir. Söz konusu politikalar ve sonuçları 1990'lı yılları Türkiye ekonomisinde istikrarın bozulmasına ve istikrar arayışının bir sonucu olarak yeni partilerin ve politikaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 5 Nisan Kararları, ekonomide süre gelen yapısal sorunlar, 1997 Asya Krizi ve 1998 Rusya Krizi'nin olumsuz sonuçlarının eklenmesiyle 1998 Haziran ayı sonunda IMF ile imzalanan Yakın İzleme Anlaşması ve 2000 yılı başında uygulanmaya konulan Standby Programı Türkiye ekonomi politikasında yeni bir dönem başlatmıştır. Yapısal reformlardaki gecikme ve isteksizlik sonucunda IMF Ekim ayında serbest bırakacağı üçüncü kredi dilimini ertelemiş ve bu durum uluslararası piyasalarda beklentileri olumsuz yönde etkilemiştir. Kasım 2000'de yaşanan krizden üç ay sonra 19 Şubat 2001'de ortaya çıkan bir siyasi kriz sonucunda kırılğan bir yapıda bulunan ve güven ortamını yitirmiş olan Türkiye ekonomisi bir döviz krizi ile karşı karşıya kalmıştır. 2000'li yıllar Türkiye ve dünyada önemli gelişmelerin yaşandığı yıllar olmuştur. Söz konusu dönemde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yaşanan krizler küreselleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve tüm dünya ekonomilerini etkilemiştir.

2002 – 2020 AKP Döneminde Türkiye Ekonomi-Politigi

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara geldiği Kasım 2002'den sonra uyguladığı ekonomik programlar önceki programlardan çok farklı değildir. Ancak krizin sona ermesi ve siyasi alanda istikrarlı bir sürece girilmesiyle uygulanan istikrar programları Türkiye ekonomisi üzerinde olumlu etkiler ortaya koymuştur. AKP Acil Eylem Planı ile geniş çaplı bir programı ortaya koymuştur. Bu plandaki ekonomik düzenlemelerin IMF programını ve stand-by anlaşmasını destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Vergi politikaları, harcama politikasına yönelik mali nitelikli tedbirler, özelleştirme, reel sektörün yeniden yapılandırılmasına yönelik yapısal reformlar ve dış ticarete yönelik düzenlemeler bu planın temelini oluşturmaktadır. 2002-2007 döneminde kamu maliyesindeki iyileşmeler ekonomiye yansımıştır. Dönemsel dalgalanmalar haricinde enflasyon ve iç borçlanma oranlarında bir azalma görülmüştür. Bu iyileşmede 2000–2007 dönemini kapsayan uzun vadeli bir istikrar programının önemi büyüktür. AKP bu dönemde istikrar programından ödün vermemiştir. 2007 yılı sonunda enflasyon oranı tek haneye inmiş, ancak cari işlemler dengesi ise her geçen yıl daha büyük açık vermiştir. 2008 yılında ortaya çıkan küresel ekonomik kriz sonucunda birçok gelişmiş ülkede daralma yaşanmasına rağmen iç talep ve ihracat oranındaki artış sonucunda 2009 yılının son çeyreğinden 2012 yılı üçüncü çeyreğine kadar aralıksız büyüme yakalanmıştır.

15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimi sonucu oluşan güvensizliğin de etkisiyle sermaye akımları daralmaya başlamış ve bunun sonucunda 2018'deki döviz krizi yeni bir birikim modelli krizinin son halkasını oluşturmuştur.

2008 yılında yaşanan küresel kriz ve IMF programının sonlanması AKP'nin ekonomi politikalarında bir dönüm noktası olmuştur. ABD ve gelişmiş ülkelerin merkez bankalarının izlediği genişlemeci ve bol para politikanın sonucunda

sermaye akımları ile Türkiye'ye büyük miktarda doğrudan yatırım ve portföy yatırımı gelmiştir. Bu durum IMF programını gündemden çıkarmıştır. Bu dönemde özerk kurumların yetkilerinin bakanlıklara devredilmesi sonucunda Türkiye ekonomisinde özel sektör döviz borçluluğu sorunu ortaya çıkmıştır. 2013 sonrasında ise Amerikan Merkez Bankası'nın faizleri artıracığı sinyali vermesiyle sermaye akımları yavaşlamıştır.

15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimi sonucu oluşan güvensizliğin de etkisiyle sermaye akımları daralmaya başlamış ve bunun sonucunda 2018'deki döviz krizi yeni bir birikim modelli krizinin son halkasını oluşturmuştur. Türkiye 2019 yılına bu kur şoku mirasıyla girmiştir.

Türkiye ekonomisi 2019 yılının birinci çeyreğinde yüzde 2,3, ikinci çeyreğinde yüzde 1,6 oranında küçülmüş ve yılı binde 9 oranında büyüme ile kapatmıştır. Son 4 yılda yaşanan ekonomik ve politik sorunların yanında 2019 yılı Aralık'da başlayan Coronavirus salgının da ekonomi üzerinde kötü sonuçları olmuştur. 2020 Ocak-Eylül döneminde bütçe açığı geçen yılın aynı dönemine göre % 63,8 artarak 140,6 milyar TL olarak gerçekleşmiştir.

Kasım ayında TÜFE aylık bazda % 2,30 yükselmiş ve TÜFE enflasyonu % 14,03 en yüksek seviyesine çıkmıştır. Merkez bankası ödemeler dengesi Ekim'de 273 milyon dolar açık vermiş ve 12 aylık cari açık rakamı ise 33,8 milyar dolara çıkmıştır. Gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) yılın birinci çeyreğinde yüzde 4,5 artar iken ikinci çeyreğinde yüzde 9,9 oranında daralmıştır.

Türkiye ekonomisi yılın üçüncü çeyreğinde yüzde 6,7 büyüme kaydetmiştir. Türkiye'de işsizlik oranı Eylül döneminde % 12,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. 15-24 yaş grubunu kapsayan genç nüfusta işsizlik oranı % 24,3 ve geniş tanımlı işsizlik oranı ise % 28,4 olmuştur. Dolar/TL kuru 6 Kasım 2020 tarihinde 8,57 ile tarihi zirveyi görmüştür. Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak'ın 8 Kasım akşamı Instagram hesabından istifa paylaşımı yapması, yeni bakan atanması ve yeni bakanın açıklamaları yeni bir dönem olarak açıklanmıştır. TCMB Kasım ayı toplantısında %10,25 olan politika faizini 4.75 puan artırarak 10.25'ten 15'e yükseltmiştir. 24 Aralık toplantısı için yeni bir faiz artırımı kararı beklenmektedir.

Şu anda da yaşadığımız kısır döngünün ve beklenen finansal krizin gerçek nedeni 24 Ocak 1980 Kararları sonucunda oluşturulan ve küresel sermaye güçlerinin güdümünde kesintisiz bir şekilde uygulanan özelleştirme, piyasalaştırma, kuralsızlaştırma üzerine kurulu neoliberal politikalarıdır.

Aslında geçilen dönem yeni bir dönem değildir. Sanayileşme, teknolojik gelişme ve üretimin artırılması yerine düşük kur ve yüksek faiz ile tüketim ve verimsiz üretim modeline geri dönüştür. Yani bugünleri hazırlayan finansal küreselleşmeye ve neoliberal politikalara boyun eğmektir. Şu anda da yaşadığımız kısır döngünün ve beklenen finansal krizin gerçek nedeni 24 Ocak 1980 Kararları sonucunda oluşturulan ve küresel sermaye güçlerinin güdümünde kesintisiz bir şekilde uygulanan özelleştirme, piyasalaştırma, kuralsızlaştırma üzerine kurulu neoliberal politikalarıdır. AKP iktidarı da 18 yıldır bu politikaları uygulamaya devam etmiştir. Türkiye ekonomisi 1980 yılından sonra dışa bağımlı bir yapıya sokulmuştur. Tüketim politikaları üretim-yatırım-tasarruf politikalarının yerini almıştır. Ekonomi dış kaynaklara dayalı sıcak para akışının azaldığı bir durumda büyük ekonomik/finansal krizlerle karşı karşıya gelmektedir. Bu yolun sonu acı reçetedir, yani yeni bir IMF anlaşmasıdır. Acı reçeteler genellikle işçi, çalışanlar ve yoksul halkı daha da fakirleştirmekte iken sermaye sahiplerinin zenginliklerini artırmaktadır.

Bu ekonomik sorunlar dış politikalarımızı ve ülke güvenliğimizi tehdit eder boyutlara gelmiştir. Krizden çıkışın yolu küresel şirketlerin ve onların kontrolündeki uluslararası kurumların politikaları ile değildir. Ekonomik ve finansal istikrarı sağlamak ve sürdürmek için sadece yeterli siyasi ve sosyal uzlaşma gerekmektedir. Bu nedenle, küresel hegemonyaya karşı konmalı, haklarımızın ve çıkarlarımızın korunmasını güçlendirmek ve güvenliği sağlamak için sıkı çalışılmalıdır. Ayrıca üretim, gelişmeyi sürdürme ve işbirliğini ilerletme üzerine odaklanırken adil, sağlam ve istikrarlı yeni bir ulusal ekonomik düzen getirmek hedeflenmelidir.

Tarihin en büyük lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün;

“Tam bağımsızlık, ancak mali bağımsızlık ile mümkündür. Bir devletin maliyesi bağımsızlıktan yoksun olunca, o devletin bütün hayat ışıklarında bağımsızlık felç olur” sözü bize ışık olmalıdır. Sonuç olarak, ekonomik olarak bağımsız olmayan ülkeler siyasi olarak da bağımsız olamazlar. Bu bir memleket meselesidir.

COVID-19 MÜCADELESİNDE AŞI İLE İLGİLİ GELİŞMELER

Birçok ülkede CoVID-19'a karşı aşı geliştirmeyi amaçlayan çalışmalar yürütülmektedir. Aşı geliştirme çalışmaları preklinik ve klinik deneylerin yapıldığı farklı aşamalardan oluşur.

Erdoğan MERT

Doktora Öğrencisi, İstanbul Arel Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

İlk olarak 31 Aralık 2019 tarihinde e Çin'in Wuhan kentinde başladığı ilan edilen fakat sonradan yapılan değerlendirmelerde Kasım ayı ortalarında da vakaların olduğu anlaşılan yeni tip corona virüsü (novel coronavirus, nCoV) ilişkili pnömoni olgularının pandemi düzeyine ulaştığı, 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından ilan edilmiştir. Sonraki değerlendirmelerde adı COVID-19 (novel CORonaVirusDisease2019) olarak tanımlanan hastalık tablosu kısa sürede tüm dünyada toplum sağlığını etkileyen bir hal almıştır. COVID-19 vakalarında saptanan yeni tip corona virüs, genomik ve elektron mikroskopik incelemelerle Corona-viridae ailesinde sınıflandırılmış ve hastalık etkeni SARS-CoV-2 olarak adlandırılmıştır. 1960'lı yıllardan bu yana insanlarda enfeksiyon oluşturduğu bilinen 6 adet corona virüs tespit edilmiş ve patojenitelerine göre gruplandırılmıştır. Bunlardan HCoV-229E, HKU1, OC43 ve NL63 düşük patojeniteli corona virüsler olarak değerlendirilirken, Şiddetli Akut

Solunum Sendromu (Severe Acute Respiratory Syndrome, SARS-CoV-1) ve Orta Doğu Solunum Sendromu (Middle East Respiratory Syndrome, MERS-CoV) yüksek patojeniteli insan corona virüsleri olarak ele alınmaktadır (Yeşilbağ ve Aytoğu, 2020a: 240).

Yeni tanımlanan SARS-CoV-2 enfeksiyonu, 2002-2003 yıllarında salgına yol açan yüksek patojeniteli SARS-CoV-1 virüsüne ve 2012 yılında görülmeye başlanan MERS-CoV enfeksiyonlarına klinik ve epidemiyolojik yönden benzerlikler göstermektedir. Bu etkenlerin tüm genom sekanslarının karşılaştırılması sonucunda SARS-CoV-2 virüsünün SARS-CoV-1 genomu ile %79 oranında benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir (Lu vd. 2020). Ancak SARS-CoV-2'nin neden olduğu COVID-19 hastalığının duyarlı ve şüpheli vakalar arasındaki yayılım hızı bilinen diğer corona virüs enfeksiyonlarına göre oldukça yüksek seyretmektedir (Yeşilbağ ve Aytoğu, 2020b).

Günümüzde COVID-19 aşı çalışmalarıyla ilgili olarak adenovirus tip 5 vektör aşısı, inaktif virüs aşısı, mRNA içeren lipid nanopartikül aşısı ve plasmid DNA aşıları faz I ve faz II klinik deneme aşamalarına ulaşmıştır (WHO, 2020b).

Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre 22 Haziran 2020 tarihi itibarıyla dünya genelinde 8.860.331 vaka tespit edilmiş ve 465.740 ölüm kaydedilmiştir (WHO, 2020a). Pandeminin izleyeceği muhtemel sürece ilişkin farklı öngörüler değerlendiriliyor olsa da; OC43, 229E, NL63 ve HKU1 gibi diğer insan corona virüslerinde olduğu gibi COVID-19'unda belirli bir zaman dilimi içinde endemik hale dönüşebilmesi kuvvetli olasılıklar arasındadır. Ancak sadece 6 aylık bir zaman diliminde ölümlerle sonuçlanan vaka sayılarının 500.000'e yaklaşması, bağışık yanıtın tam olarak belirlenmemiş olması, gerçek manada antiviral etkinlik gösteren ilaçların bilinmemesi vb. sebeplere dayanarak, hastalığın insan popülasyonları arasında yayılımının kısıtlanması amacıyla en etkili stratejilerden biri olarak aşı uygulaması öne çıkmaktadır. COVID-19 pandemisinin 200'e yakın ülkeyi kapsayan bir soruna dönüşmesiyle birlikte SARS-CoV-2'ye karşı aşı geliştirilmesi de küresel bir amaç haline gelmiştir.

Günümüzde COVID-19 aşı çalışmalarıyla ilgili olarak adenovirus tip 5 vektör aşısı, inaktif virüs aşısı, mRNA içeren lipid nanopartikül aşısı ve

plasmid DNA aşıları faz I ve faz II klinik deneme aşamalarına ulaşmıştır (WHO, 2020b). Bu aşı platformları haricinde canlı attenüe, protein subünit ve DNA aşısı gibi aşı çalışmaları da devam etmektedir (Checcucci vd., 2020; WHO, 2020).

İlk olarak 2002 yılında yine Çin'de ortaya çıkan SARS epidemisinin yüksek letaliteyle seyretmesi sebebiyle, salgın bitmiş olmasına rağmen hastalık etkeni olan SARS-CoV-1 virüsüne karşı aşı geliştirme çalışmaları devam ettirilmiştir (WHO, 2020b). SARS-CoV-1 ve SARS-CoV-2 arasında tespit edilen genetik benzerliklerden dolayı geçmişte SARS-CoV-1'le yürütülen immunolojik çalışmalar güncel pandemide aşı geliştirilmesine de yol gösterici niteliktedir.

Preklinik ve Klinik Faz Çalışmaları

Birçok ülkede CoVID-19'a karşı aşı geliştirmeyi amaçlayan çalışmalar yürütülmektedir. Aşı geliştirme çalışmaları preklinik ve klinik deneylerin yapıldığı farklı aşamalardan oluşur. Preklinik aşamalar ise temel Ar-Ge, deneysel geliştirme ve hayvan deneyleri süreçlerini kapsar.

Hayvan deneylerinde; güvenlik testleri, immünojenite ve koruyuculuk denemeleri gerçekleştirilir. Dolayısıyla aday bir aşının klinik faz çalışmalarına gelebilmesi bile uzun zaman alır.

Pandemi gibi olağan dışı süreçlerde bazı deneysel aşamaların hızlandırılması yoluna gidilir. Ancak her durumda güvenlik ve koruma testlerinin kabul edilebilir/onaylanmış süreçlerden geçmesi zorunludur. Öncelikle hazırlanan aşı adayları formülasyonları laboratuvar hayvan modellemelerinde denir.

Hayvan denemelerini takiben aşı formülasyonunun insanlardaki güvenilirliğini ve immünojenitesini belirlemek üzere genel kabul görmüş standart koşullar içeren 3 aşamalı faz çalışmaları uygulanır.

Aşı Çalışmalarında Güncel Durum

Nisan 2020 itibarıyla küresel COVID-19 aşı geliştirme platformuna kayıtlı toplam 115 aşı adayları bulunurken, 18 Haziran 2020 tarihinde DSÖ tarafından ilan edilen listede 13 tanesi klinik faz çalışmaları aşamasında olmak üzere toplam 141 aşı çalışması yer almaktadır (WHO, 2020b). Aktif aşı çalışmalarının yaklaşık %70'i özel sektör kuruluşları tarafından, %30'a yakın bir kısmı ise

akademik ve kamu kurumları tarafından yürütülmektedir. Virüse ve enfeksiyona ilişkin bilimsel deneyimin çok sınırlı olması ve kısa sürede etkin bir aşı elde etmeye yönelik beklentiler nedeniyle aşı geliştirme sürecindeki birçok firma, üniversite ve kamu kurumlarının işbirliği/güçbirliği platformları oluşturma mecburiyetinde kaldığı da görülmektedir. Her ne kadar çok sayıda aşı geliştirme projesi yürütülüyor olsa da proje yürüten kurumların çok büyük bir bölümü üretim deneyimi ve kapasitesinden yoksundur. Buradan hareketle küresel bir koordinasyon ihtiyacı olduğunu ileri süren yaklaşımlar bulunmaktadır (Thanh vd., 2020).

Hayvan deneylerinde spesifik antikorların hem serumda hem de akciğer sıvısında tespit edilmesi bu aşının COVID-19 enfeksiyonlarında solunum sistemi dokularında koruma sağlayabileceğini düşündürmektedir.

Doğal olarak çalışmaların büyük çoğunluğunun Ar-Ge ölçeğinde kalması beklense de; buradan edinilen deneyimlerin daha sonraki dönemlerde çıkması olası yeni corona virüs salgınlarına karşı yürütülecek çalışmalara rehber olacağı kesindir.

Yakın zamanda COVID-19 için sentetik DNA aşısı geliştirilmiş ve SARS-CoV-2 pseudovirüsüne ve vahşi tip SARS-CoV-2 virüslerine karşı nötralizan antikor oluşturduğu kanıtlanmıştır (Smith vd., 2020). Bu tür aşıların muhafazasında liyofilizasyon veya dondurma işlemine ihtiyaç duyulmadığı, 2-8°C'de yıllarca, oda sıcaklığında 1 yıl ve 37°C 1 ay stabil kalabildiği değerlendirilmiştir. Her ne kadar insan çalışmaları henüz gerçekleştirilmese de tek doz uygulama sonrasında kobaylarda serokonversiyon tespit edilmiştir. Uygulamadan birkaç gün sonra SARS-CoV-1 ile çapraz reaksiyon veren hem humoral hem de hücresel yanıtın geliştiği belirlenmiştir. Hayvan deneylerinde spesifik antikorların hem serumda hem de akciğer sıvısında tespit edilmesi bu aşının COVID-19 enfeksiyonlarında solunum sistemi dokularında koruma sağlayabileceğini düşündürmektedir.

Adenovirus tip 5 vektör tabanlı COVID-19 aşısının insan denemelerine yönelik ilk sonuçları ise Mayıs 2020 itibarıyla kamuoyuna duyurulmuştur (Zhu vd. 2020). Spike Proteininin viral vektör aracılığıyla ekspresyonunun sağlandığı bu aşının replikasyon özelliği yoktur ve sağlıklı bireylerde rahatlıkla tolere edilebildiği ve immün yanıt oluşturabileceği değerlendirilmektedir. Farklı dozlarda yapılan denemelerin tamamında kısa sürede hem spesifik antikor hem de T hücre yanıtının geliştiği görülmüştür. T hücre yanıtları tek doz uygulamadan 14 gün sonra, spesifik hümmoral immün yanıt ise aşılamadan 28 gün sonra en üst seviyeye ulaşmıştır.

Aşı Tipleri

Şu anda dünya çapında COVID-19 için yaklaşık 176 farklı aşı geliştirilmektedir. Bu aşılar farklı teknolojiler denenmektedir. Bazı teknolojiler daha önce lisanslı herhangi bir aşıda kullanılmamıştır. Aşağıda COVID-19 aşısı için kullanılan aşı tipleri sunulmuştur (Callaway, n.d.):

1. Komple viron aşıları: Mevcut aşıların birçoğu attenüe (zayıflatılmış) ya da inaktive edilmiş virüs aşılarıdır. Zayıflatılmış ya da inaktive edilmiş bir biçimde virüsün kendisi kullanıldığından güvenlik süreçleri çok sıkıdır.

2. Nükleik asit bazlı nükleik (DNA ve mrna) aşıları: Bu tip aşılar bağışıklık tepkisine yol açan bir koronavirüs proteini için genetik yapının (DNA veya mrna şeklinde) kullanılması hedefleniyor. Nükleik asit, insan hücrelerine yerleştirilir. Bu hücrelerde virüs proteininin kopyaları çıkarılır. Kopyalanan çoğu zaman virüsün başak [Spike (S protein)] proteinidir. RNA aşısında, virüsün genetik kodunu taşıyan RNA bir kişiye enjekte edilir. DNA aşısında, benzer şekilde virüsün hedefteki proteinini yapmak üzere genetik kod kişiye verilir.

3. Viral vektör aşıları: Bu aşılar başka bir virüs, aşı adayının virüsünün genetik materyalini kişiye taşır. Taşıyıcı virüs (adenovirüs, kızamık), vücutta corona virüs proteinleri üretebilecek şekilde genetik olarak tasarlanır. Çoğalma yeteneği olan viral vektör aşılarına örnek yeni onaylanan Ebola aşısıdır. Çoğalma yeteneği olmayan viral vektör aşılarında en çok adenovirus kullanılmaktadır.

4. Protein bazlı aşılar: Bu aşılar corona

virüsün dış kaplamasını taklit eden protein parçaları veya protein kabuğu kullanılır. Protein alt birimleri (Protein Subünit) üzerinde çalışan aşılar genellikle virüsün S proteinine veya reseptör bağlanma alanı adı verilen önemli bir kısma odaklanılmaktadır. Virüs benzeri parçacıkların [virus-like particle (VLP)] kullanıldığı aşılar boş virüs kabukları, corona virüs yapısını taklit eder; ancak genetik materyalden yoksun oldukları için bulaşıcı değildir.

Çinli cansino Biologics şirketi, ülkenin Askeri Tıp Bilimleri Akademisi'ndeki Biyoloji Enstitüsü ile ortaklaşa, Ad5 adlı bir adenovirüse dayalı bir aşı geliştirdi.

Aşı Adayları

Dünyada COVID-19 Aşı Çalışmalarının Durumu: DSÖ dünyada süren aşı çalışmalarının listesini 3 Eylül 2020 tarihinde güncelleyerek yayımladı. Buna göre, klinik değerlendirme aşamasında 34 ve klinik öncesi değerlendirme sürecinde de 142 olmak üzere toplam 176 aşı çalışması bugün itibarıyla devam etmektedir. Klinik araştırma Evre 3 aşamasındaki sekiz aşı adayının üçü çoğalma yeteneği olmayan viral vektör aşısı, üçü inaktif virüs aşısı, ikisi de RNA aşısıdır (WHO, 2020d):

1. COVID-10 Oxford Aşı Çalışması (COVID-19 Oxford Vaccine Trial) (The Oxford Vaccine Centre's COVID-19 vaccine trial, n.d.)

“Oxford Üniversitesi Aşısı” olarak bilinen “AZD1222 (chadox1 ncov-19)”u geliştiren Oxford Üniversitesinden bir ekip ve aşı üretimi ve tedarik ortağı olan firma ise astrazenecadır; kayıtlarda “University of Oxford/astrazeneca” olarak geçmektedir. Ekip, 20 Ocak'tan beri aşı geliştirmeye çalışmaktadır.

2. Cansino Biological Inc./Beijing Institute of Biotechnology'nin Aşı Çalışması (Phase III Trial of A COVID-19 Vaccine of Adenovirus Vector in Adults 18 Years Old and Above, n.d.)

Çinli cansino Biologics şirketi, ülkenin Askeri Tıp Bilimleri Akademisi'ndeki Biyoloji Enstitüsü ile ortaklaşa, Ad5 adlı bir adenovirüse dayalı bir aşı

geliştirdi. Mayıs ayında, Faz 1 güvenlik denemesinden umut verici sonuçlar yayınladılar ve Temmuz ayında Faz 2 denemelerinin aşının güçlü bir bağışıklık tepkisi gösterdiğini bildirdi. Çin ordusu, aşığı 25 Haziran'da bir yıl süreyle “özel olarak ihtiyaç duyulan ilaç” olarak onayladı.

3. Gam-COVID-Vac / Gamaleya Research Institute Non-Replicating Viral Vector Adenovirus-based (rad26-S+rad5-S)2

Rus adenovirüs vektör bazlı aşısı, 11 Ağustos 2020 tarihinde Rusya Sağlık Bakanlığı tarafından tescil edildi. 1957'de Sovyetler Birliği tarafından ilk uzay uydusu Sputnik-1'in başarılı bir şekilde fırlatılması, dünya çapında uzay araştırmalarını ve keşiflerini yeniden canlandırmasına atıf yapılarak “Sputnik V” olarak adlandırıldı.

4. Coronavac, Sinovac, Instituto Butantan (Sinovac, n.d.)

Klinik değerlendirme aşamasında 34 ve klinik öncesi değerlendirme sürecinde de 142 olmak üzere toplam 176 aşı çalışması itibarıyla devam etmektedir

5. Wuhan Institute of Biological Products/Sinopharm

6. Beijing Institute of Biological Products/Sinopharm

Her üç aşı da Çin'de üretilen inaktif virüs aşılardır. Coronavac en çok bilinenidir. Her üçü de 0.14 ya da 0.21 olmak üzere 2 doz kas içine uygulanmaktadır. Beijing Institute of Biological Products/Sinopharm, aşısı ile çok sınırlı bilgi bulunmaktadır. Sinopharm ayrıca Pekin Biyolojik Ürünler Enstitüsü tarafından geliştirilen ikinci bir inaktif virüs aşısını da test ediyor. Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki 3. Aşama denemelerinde 5 bin kişi Wuhan Enstitüsü versiyonunu alırken, 5 bin kişi de Pekin Enstitüsü versiyonunu alıyor. Sinopharm, Çin hükümetinin, etkisiz hale getirilmiş iki virüs aşısından birini Temmuz ayında acil kullanım için onayladığını, ancak hangisinin onay aldığı net olmadığını söylemiştir. (Coronavirus Vaccine Tracker, n.d.)

7. Moderna Aşı Çalışması

Amerikan biyoteknoloji şirketi Moderna, vücudu kendi viral proteinleri üretmesi için haberci RNA (veya kısaca mrna) kullanarak bir aşı adayını geliştiriyor. Aşırı geliştirmek için virüsün kendisini kullanmaya gereksinim yok; bunun yerine virüste olan bilgiyi kullanabiliriz ve bu bilgiyi doğrudan hastaya aktarabiliriz. Nihayetinde hasta kendi aşısını geliştirecektir. Amerikan Ulusal Sağlık Enstitüleri ve Moderna şirketi bu yaklaşımı kullanarak 42 günlük rekor bir hızla genetik kodlamadan test sürecine ulaşan bir aşı hazırlamayı başardılar.

8. Biontech/Fosun Pharma/Pfizer

Türk asıllı bilim insanı çiftin sahibi olduğu Alman Biontech şirketi, New York merkezli Pfizer ve Çinli ilaç üreticisi Fosun Pharma ile bir mrna aşısını geliştirmek için işbirliğine girdi. Mayıs ayında aşının iki versiyonu üzerinde Faz 1/2 denemesi başlattılar. Her iki versiyonunda gönüllülerin SARS-cov-2'ye karşı antikorlar ve virüse yanıt veren T hücreleri olarak adlandırılan bağışıklık hücreleri üretmesine neden olduğunu buldular. BNT162b2 adlı bir versiyonun ateş ve yorgunluk gibi önemli ölçüde daha az yan etki ürettiğini buldular ve bu yüzden onu Faz 2/3 denemelerine geçmeyi seçtiler. 27 Temmuz'da şirketler,

Amerika Birleşik Devletleri ve Arjantin, Brezilya ve Almanya gibi diğer ülkelerde 30 bin gönüllünün katıldığı bir Faz 2/3 denemesinin başlatıldığını duyurdu.

Türkiye'de Aşı Çalışmaları

Refik Saydam Hıfızısıhha Kurumunda aşı üretiminin durdurulduğu 1998 yılından beri Türkiye'de lisanslı bir aşı üretilmemektedir (TUSEB, 2020). COVID-19 pandemisi ile bir süredir yeniden canlandırılmaya çalışılan aşı çalışmaları hız kazanmıştır. DSÖ kayıtlarında 11 adet COVID-19 aşı çalışmamız bulunmaktadır. Bu çalışmaların tamamı prelinik aşamdadır. Bu aşı çalışmaları, çalışmanın kurumu ve aşının tipi şeklinde aşağıda verilmiştir: (WHO, 2020d)

1.Ege Üniversitesi, DNA

2.Selçuk Üniversitesi, İnaktive

3.Erciyes Üniversitesi, İnaktive

4.Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi / Acıbadem Labmed Sağlık Hizmetleri A.Ş., Canlı atenü virüs

5.Ankara Üniversitesi, Çoğalma yeteneği olmayan viral vektör

6.Erciyes Üniversitesi, Çoğalma yeteneği olmayan viral vektör

7.İzmir Biotıp ve Genom Merkezi, Protein altbirim (protein subünit)

8.Boğaziçi Üniversitesi, Protein altbirim (protein subünit)

9.Selçuk Üniversitesi, RNA (mrna)

10.Bezmiallem Vakıf Üniversitesi, VLP

11.ODTÜ, VLP

TUBİTAK koordinasyonundaki COVID-19 Türkiye Platformunun iki aşı adayını ile insan çalışma aşamasına geçilmesi için etik kurulu onay sürecini başlattığı basın yoluyla öğrenilmiştir. İlgili haberde TUBİTAK Başkanı Prof. Dr. Hasan Mandal son durumu şu şekilde anlatmıştır: "Çok hızlı bir şekilde ilerledik. Hem aşıda hem de ilaçta güzel sonuçlar elde etmeye başladık" Yine aynı haberde, Türkiye'deki 8 aşı ve 10 ilaç projesinin koordinatörü Gen Mühendisi ve Biyoteknoloji Müdürü Prof. Dr. Şaban Tekin ise; "2021 Mart tarihinde aşımızın çıkmasını bekliyoruz.

Her şey yolunda giderse, hem teknik hem bürokratik anlamda işlerimiz yolunda giderse biz bu işi yapabileceğimize inanıyoruz" (CNN Türk, 2020).

Bilim insanlarının son yıllarda biriktirdikleri bilgi ve olağanüstü çalışma hızı ile son yılların en hızlı üretilen aşı adayları ile karşı karşıyayız.

Sonuç

COVID-19 pandemisi ile küreselleşmiş bir dünyada bir ülkenin halk sağlığı diğer ülkelerden izole şekilde düşünülemez bir kez daha anlaşılmıştır. Ülkelerin sınırları hastalıklar söz konusu olduğunda anlamsız hale gelmiştir.

Bu nedenle, COVID-19 için olduğu gibi, önümüzdeki günlerde yeni aşılar ihtiyacımız olacak. Özellikle her on yılda bir yeni bir koronavirüs salgını yaşadığımız düşünülürse, başta koronavirüs aşısı olmak üzere aşıların geliştirilmesini, üretilmesini, depolanmasını ve gerektiğinde adil dağıtımının sağlanmasını desteklemek küresel bir güvenlik önceliği haline gelmiştir.

CEPI (The Coalition for Epidemic Preparedness Innovation) CEO'su Richard Hatchett'in uyarısı önemlidir: "Ülkelerin tek başına hareket ettiklerinde birkaç kazanan ve çok kaybeden yaratılacaktır".

Bilim insanlarının son yıllarda biriktirdikleri bilgi ve olağanüstü çalışma hızı ile son yılların en hızlı üretilen aşı adayları ile karşı karşıyayız. Bu bütün insanlığın başarısıdır; sağlayacağı yararlar da bütün insanlık tarafından adil şekilde paylaşılmalıdır (Okuyay, 2020).

Kaynakça

- Callaway, B. E. (n.d.). *VACCINES THE RACE FOR*.
 Checcucci, E., Piramide, F., Pecoraro, A., et al. *The vaccine journey for COVID-19: a comprehensive systematic review of current clinical trials in humans*. *Panminerva Med*. May 2020. doi:10.23736/S0031-0808.20.033958-0
- CNN Türk. (2020). *Türkiye koronavirüs aşısında hangi aşamada? (n.d.)*. CNN TÜRK. <https://www.youtube.com/watch?v=2ANT2kghyvc> (Erişim Tarihi: 08.12.2020).
- Lu R, Zhao X, Li J, et al. (2020). *Genomic characterisation and epidemiology of 2019 novel coronavirus: implications for virus origins and receptor binding*. *www.thelancet.com*. 2020; 395:565. doi:10.1016/S0140-6736(20) 30251-8
- Okuyay, P. (2020). *COVID-19 Aşı Çalışmaları. COVID-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu*. *Türk Tabipleri Birliği*.
- Smith, TRF, Patel, A., Ramos, S., et al. (2020). *Immunogenicity of a DNA vaccine candidate for COVID-19*. *Nat Commun*. 2020;11(1):2601. doi:10.1038/s41467-020-16505-0
- Thanh, Le T., Andreadakis, Z., Kumar, A., et al. (2020). *The COVID-19 vaccine development landscape*. *Nat Rev Drug Discov*. 2020;19(5):305-306. doi:10.1038/d41573-020-00073-5
- TUSEB (Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı). (2020). *Türkiye'de Aşı ve Serum Üretimine Tarihçesi*. (n.d.). <https://www.tuseb.gov.tr/tuhke/haberler/turkiye-de-asi-ve-serum-uretimine-tarihcesi> (Erişim Tarihi: 08.12.2020).
- World Health Organization. (2020a). *Coronavirus Disease (COVID-19) Situation Report-154*; 2020. https://www.who.int/docs/default-source/coronavirus/situation-reports/20200622-covid-19-sitrep-154.pdf?sfvrsn=d0249d8d_2 (Erişim Tarihi: 07.12.2020)
- World Health Organization. (2020b). *DRAFT Landscape of COVID-19 Candidate Vaccines-20 April 2020*; <https://www.who.int/blueprint/priority-diseases/key-action/novel-coronavirus-landscape-ncov.pdf> (Erişim Tarihi: 07.12.2020)
- World Health Organization. (2020c). *List of Candidate Vaccines Developed Against SARS-CoV-2*; 2020. <https://www.who.int/blueprint/priority-diseases/key-action/list-of-candidate-vaccines-developed-against-sars.pdf?ua=1>. (Erişim Tarihi: 18.06.2020)
- World Health Organization. (2020d). *DRAFT landscape of COVID-19 candidate vaccines – 3 September 2020, n.d.*
- Yeşilbağ, K., Aytoğu, G. (2020a). *COVID-19 Aşı Platformları ve Güncel Aşı Geliştirme Çalışmaları. Multidisipliner COVID-19 Bursa Tabip Odası Sürekli Tıp Eğitimi Pandemi Kitabı*. Ed. Heper Cem. Bursa Tabip Odası Yayınları. Temmuz 2020, Bursa. Sayfa: 240-259
- Yeşilbağ, K., Aytoğu, G. (2020b). *Coronavirus Host Divergence and Novel Coronavirus (Sars-CoV-2) Outbreak Clin Exp Ocul Trauma Infect*. 2020;2(1):6-14.
- Zhu, F-C., Li, Y-H., Guan, X-H., et al. *Safety, tolerability, and immunogenicity of a recombinant adenovirus type-5 vectored COVID-19 vaccine: a dose-escalation, open-label, non-randomised, first-in-human trial*. *Lancet*. 2020. doi:10.1016/S0140-6736(20)31208-3

İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ

KEMAL GÖZÜKARA YERLEŞKESİ

Türkoba Mahallesi, Erguvan Sokak, No: 26/K
34537 Tepekent-Büyükçekmece / İstanbul

SEFAKÖY YERLEŞKESİ

Kemalpaşa Mahallesi, Halkalı Caddesi, No:101
34295 Sefaköy-Küçükçekmece / İstanbul

CEVİZLIBAĞ YERLEŞKESİ

Merkez Efendi Mahallesi, Londra Asfaltı No: 1/3
34015 Cevizlibağ-Zeytinburnu / İstanbul